ZOZOLALA

93

het Vlaamstalige stripinformatieblad

juni - juli 1987

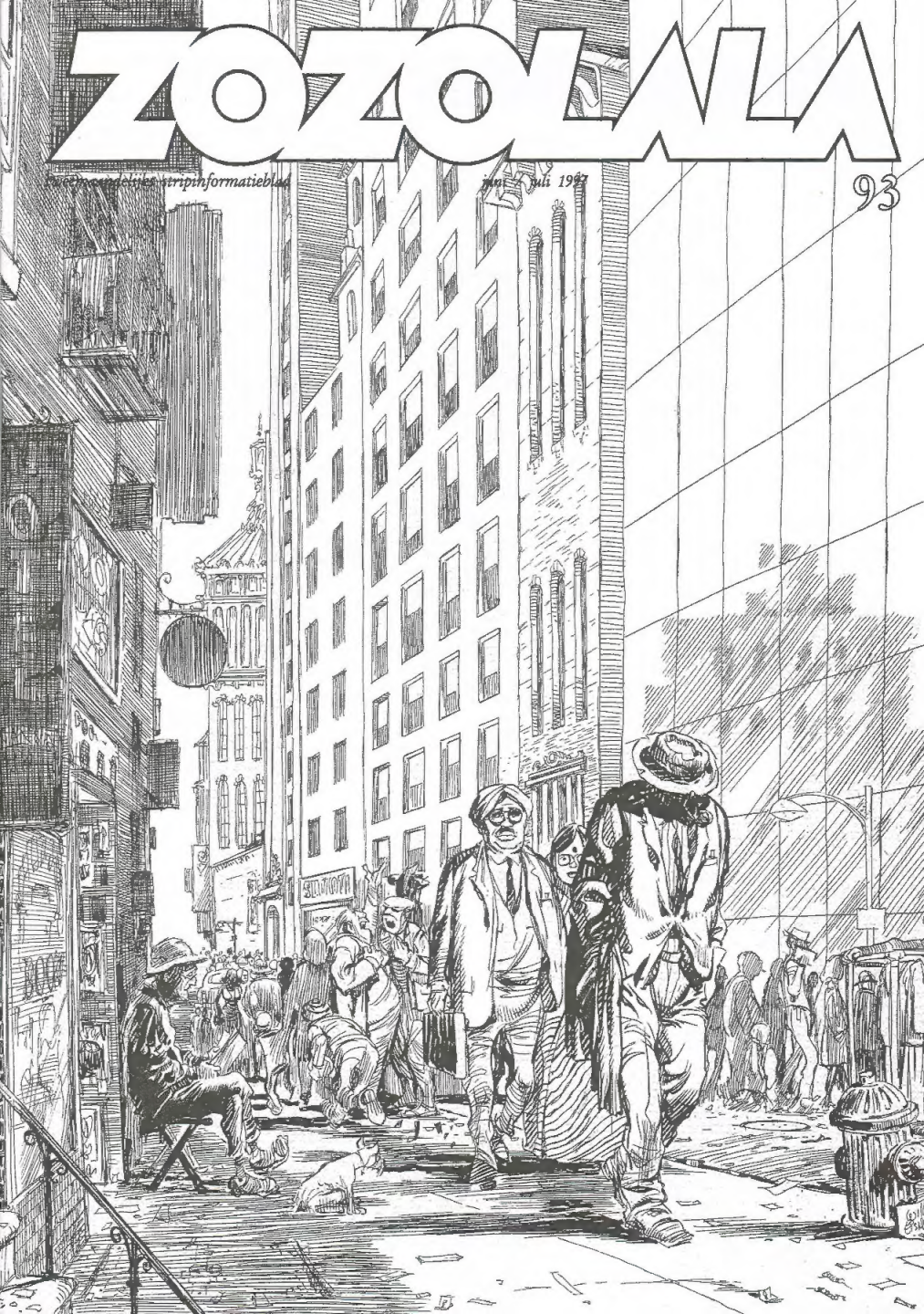

ZozoLala is een onafhankelijk stripinformatieblad, dat tweemaandelijks verschijnt. ZozoLala is gratis voor de klanten van onderstaande stripwinkels. Verantwoordelijke uitgever: Stichting Zet.El

ALKMAAR
BOOKERS & STRIPPERS
Boterstraat 19
1811 HP / 072 - 512 19 16

AMSTERDAM
LAMBIEK
Kerkstraat 78
1017 GN / 020 - 626 75 43

NOU MOEI?!
Krugerplein 17
1092 KA / 020 - 693 63 45

ANTWERPEN
BEO
Hopland 15
2000 / 03 - 233 25 36

RICHARD
Rombout Hogerbeetstraat 78
1052 HX / 020 - 684 29 23

SNOEK
Eerste van Swindenstraat 545
1093 LC / 020 - 668 47 64

BUDDY'S
Meir 125 (1e verd.)
2000 / 03 - 232 16 31

APELDOORN
DE TWEEDE LEZER
Eerste Wormenseweg 102
7331 DK / 055 - 542 72 02

ARNHEM
DE NOORMAN
Koningstraat 43
6811 DH / 026 - 442 09 09

MEKANIK STRIP
Sint Jacobsmarkt 73
2000 / 03 - 234 23 47

ASSEN
PLOK. STRIPS EN EH...
Zaagmolen 31 DINGESI
9401 BR / 0592 - 31 32 92

BERGEN OP ZOOM
GILLES DE GEUS
Bosstraat 4 (passage)
4611 NC / 0164 - 24 74 62

BREDA
FRANKA
Torenstraat 9 (passage)
4811 XV / 076 - 521 41 53

BRUGGE
DE STRIEP C.V.
Katelijnestraat 42
8000 / 050 - 33 71 12

BRUSSEL
HET B-GEVAAR
Greepstraat 15
1000 / 02 - 513 14 66

DELFT
BUL SUPER
Breestraat 18 - 22
2611 RG / 015 - 212 60 97

DEN BOSCH
SPIRIT
Hinthamerstraat 90
5211 MS / 073 - 614 55 30

DEN HELDER
BOEKIE
Reigerstraat 24
1781 VH / 02230 - 61 23 77

DEN HAAG
HAAGSE STRIPSHOP
Wagenstraat 104-c
2512 AZ / 070 - 363 41 15

MIEKE'S STRIPTIEK
Chassestraat 71
2518 RW / 070 - 365 07 38

DORDRECHT
SJORS
Scheffersplein 1
3311 EJ / 078 - 614 20 12

PANDA
Frederikstraat 955 - 959
2514 LJ / 070 - 363 59 50

WALK IN
Rijnstraat 12-a
2515 XP / 070 - 381 92 76

EINDHOVEN

ENSCHEDE
DE STRIP-AAP
Kuipersdijk 66
7512 CJ / 053 - 430 52 61

GEEL
ALFA STRIP
Nieuwstraat 12
2440 / 014 - 58 43 80

GENT
PIERKE
Frans van Rijhovelaan 312
9000 / 09 - 227 70 86

DE POORT
Nederkouter 137
9000 / 09 - 225 31 28

GORS
HET PAARD VAN TROJE
Langevorststraat 2
4461 JP / 0113 - 21 46 91

GRONINGEN
LAND VAN LANGVERGETEN
Nieuwe Ebbingstraat 19
9712 NC / 050 - 314 85 40

HALLE
DE STRIPOMAAN
Kardinaal Cardijnstraat 3
1500 / 02 - 356 15 89

HAMONT (B)
DE VRIJE MERT
Hal 2, industrieterrein
0492 - 59 08 83

MODERN PAPIER
Pelsterstraat 20
9711 KL / 050 - 313 25 21

HASSELT
WONDERLAND
Paardsdemerstraat 17
3500 / 011 - 22 82 00

HELMOND
DE BOEKENWURM
Heistraat 60
5701 HP / 0492 - 59 08 83

HOORN
HET GELE TEKEN
Grote Oost 35
1621 BR / 0229 - 21 86 23

LEEUWARDEN
DE BALLOON EXPRESS
Korfmakersstraat 1
8911 LA / 058 - 212 79 97

DE RAT
Voorstreek 83
8911 JL / 058 - 215 16 00

LEIDEN
DUMPIE
Nieuwe Rijn 18
2312 JC / 071 - 512 64 04

LEUVEN
HET BESLOTEN LAND
Parijsstraat 16
3000 / 016 - 22 58 40

GOBELIJN
Mechelsestraat 35
3000 / 016 - 23 55 86

LEIDSE STRIPSHOP
Aalmarkt 4
2311 EC / 071 - 512 19 02

MECHELEN
DE STRIPKEVER
Bruulcenter, Bruul 79
2800 / 015 - 21 76 05

MIDDELBURG
HET PERRON
Sint Jansstraat 13
4331 KA / 0118 - 63 47 47

OOSTENDE
DE STRIEP
Paulusstraat 36
8400 / 059 - 51 54 60

ROTTERDAM
DICK BOS
Junolaan 2
3054 PW / 010 - 461 31 47

DONNER BOEKEN
Lijnbaan 150
3012 ER / 010 - 413 20 70

SCHIEDAM
't CENTRUM
Korte Singelstraat 20-a
3112 GB / 010 - 426 25 84

NOORD
Zaagmolendrift 35 t/m 41
3036 JX / 010 - 466 43 68

YENDOR
Korte Hoogstraat 16
3011 GL / 033 - 17 10

SINT TRUIDEN
DE GALLIËR
Beekstraat 46
3800 / 011 - 67 17 39

TILBURG
TOMMY
Nieuwlandstraat 14
5038 SN / 013 - 535 83 19

TOEHOUT
't STRIPJE
Oostendestraat 32
8820 / 050 - 21 71 82

TURNHOUT
TISTJEN DOP
Paterstraat 96
2300 / 014 - 42 88 29

UTRECHT
PIET SNOT
Vismarkt 3
3511 KR / 030 - 231 84 72

STRIP EN LEKTUURSHOP
Oude Gracht 194
3511 NR / 030 - 233 43 57

VENLO
BOLSTER
Grote Kerkstraat 14
5911 CH / 077 - 354 40 69

WAREGEM
BLITZ
Stormestraat 147
8790 / 056 - 61 01 58

ZWOLLE
DE BOEKENHALTE
Assendorperstraat 103
8012 DH / 038 - 422 10 77

Rare jongens, die academici!

Heel even was de strip een hot item. In Amsterdam hadden historici een heus Centrum voor Asterix Studies *opgericht. Bovendien raakte de eerste druk van hun studieboek* Asterix en de Waarheid *binnen de kortste keren uitverkocht. De trivia-rubrieken van pers, radio en tv struikelden over elkaar heen in hun ijver de* Asterix*-hype verder aan te wakkeren.*

Begrijp het niet verkeerd: natuurlijk is er niets mis mee wanneer historici tijdens werktijd een strip ter hand willen nemen. Met hun keuze voor Asterix *kunnen de heren en dames wetenschappers evenmin van een slechte smaak beticht worden.*

Nader bekeken geeft de actie van de historici echter weinig reden tot gejuich. Een strip als Asterix *voldoet kennelijk prima als leerboek over de oudheid, maar is op zichzelf nog steeds niet goed genoeg als studieobject. De beeldtaal waarvan Uderzo en Goscinny zich bedienen, hun positie in de geschiedenis van het medium, de ontwikkeling van de historische strip als genre, daarover zwijgen de historici. En met hen alle wetenschappers. Breng het medium strip ter sprake en het blijft stil op de campus. Zelfs de specialisten van de vakgroep Woord & Beeld bij Vergelijkende kunstwetenschap in Amsterdam gaan volledig voorbij aan het beeldverhaal.*

Is dat erg? Ja, dat is erg voor het medium dat geldt als het schoolvoorbeeld van woord & beeld-communicatie. Het betekent dat het publieke debat over het medium beperkt blijft tot een handvol stripinformatiebladen en één jaarboek. Beter dan niks, maar te mager om die discussie werkelijk consistentie en diepgang te geven. De Waarheid over Asterix *laat nog op zich wachten.*

de redactie

Redaktieadres ZozoLala: Postbus 344, 3720 AH, Bilthoven, Nederland

REDAKTIE: Paul van Gremberghen, Jef Nieuwenhuis, Hans van Soest, Karin van Wylick

LAY-OUT: Toon Dohmen, Gerard Zeegers

VASTE MEDEWERKERS: Peter Boel, Marq van Broekhoven, Anton Damen, Maaike Hartjes, Inktvis Prutduktie, Mike Marsfelder, Bert van der Meij, Bert Meppelink, Pieter van Oudheusden, Barbara Stok

OOK WERKTEN MEE: Will Eisner, Katrin Lambrette, Naam

DRUK & AFWERKING: Drukkerij SSN (Nijmegen), Van den Burg Boekverzorging (Weurt)

BIJ DE VOORPLAAT: Stadsbeeld uit het portfolio City. A narrative portfolio (Hollybrook Graphics, 1980).

ABONNEMENTEN ZIJN MOGELIJK voor één jaar (ƒ 20,00 / BF 370) of voor twee jaar (ƒ 33,00 / BF 600). Belgische CJP-houders betalen per jaar BF 320, of per twee jaar BF 500.

ABONNEMENTEN GAAN IN na storting van het totaalbedrag op Postbank giro 3253937 (NL) of Postgirorekening 000 - 1648405&4 (B) t.n.v. Stichting Zet.El te Tilburg o.v.v. je eigen adres en evt. je CJP-nummer.

COPYRIGHT 1997 bij Stichting Zet.El. Overname van artikelen, strips, of illustraties enkel in overleg met de uitgever.

OPLAGE: 7.000 exemplaren

ISSN: 1382 - 8630

De Negende volgens Eisner

Ooit aan een niet-striplezer geprobeerd uit te leggen waarom de albums van bijvoorbeeld Boucq zo humoristisch, kunstzinnig en de moeite waard zijn? Bij de term humor zullen niet-ingewijden knikken en de striplezer begrijpen. Bij de omschrijving kunstzinnig zal echter menig wenkbrauw opgetrokken worden. Kwaliteit en Kunst, met hoofdletters, zijn toch niet te associëren met het beeldverhaal?

Will Eisner voert deze discussie al zijn hele leven. Zijn grote verdienste is dat hij het niet bij discussies heeft gelaten. De omvangrijke produktie van deze Amerikaanse tekenaar laat zien dat de strip op vele manieren gemaakt kan worden. Zijn in het geval van Eisner strips Kunst, of niet? Met behulp van een aantal kenmerkende thema's uit de strips van Eisner, zoals melodrama, humor, vrouwen en het weer, proberen we te ontdekken waarin hij dan precies verschilt van andere tekenaars.

En toen, en toen

Eisner wordt in 1917 in Brooklyn, New York, geboren. Als zoon van arme joodse immigranten - zijn vader is afkomstig uit Wenen en zijn moeder wordt geboren tijdens de overtocht van Roemenië naar de V.S. - heeft hij het niet breed. Al jong realiseert Eisner zich dat hij in een getto woont. Vanaf dat moment heeft hij nog maar een wens: eruit! Een paar jaar later verhuist de familie met zeven kinderen naar de Bronx. De woonsituatie verbetert niet echt. Jonge Will scharrelt hier en daar wat bij, om zodoende het familie-inkomen aan te vullen. Bij voorkeur verdient hij zijn geld met de verkoop van kranten. Daarmee heeft hij voldoende interessant materiaal om tussen de bedrijven door wat te lezen. Zijn liefde gaat uit naar de strippagina's. Deze zijn een grote bron van inkomsten voor de krantensyndicaten. In die tijd kan de populariteit van een strip de oplage van een blad tot grote hoogten opdrijven.

Eisner is vooral gecharmeerd van George Herriman, Milton Caniff en Alex Raymond. Dat wordt zijn toekomstdroom: strips tekenen en via een syndicaat zijn geld verdienen om zo via een vaste bron van inkomen te kunnen ontsnappen uit het getto.

Eisner bezoekt de De Witt Clinton High school, waar veel aandacht wordt besteed aan leerlingen die talent hebben op het gebied van kunst en cultuur. Bob Kane, de bedenker van *Batman*, is een van zijn klasgenoten. Ze zullen elkaar hun hele verdere carrière tegenkomen. Na schooltijd heeft Eisner legio bijbaantjes. Tussendoor tekent hij. Zijn cartoons slijt hij met wisselend succes aan bladen met titels als *The Magpie* en *Eve Magazine*.

Er komt schot in zijn carrière als hij bij het tijdschrift *Wow, What a Magazine*, Samuel "Jerry" Iger ontmoet. Samen zetten ze in 1936 de Eisner/Iger Shop op. Ze maken verhalen die direct in albumvorm worden uitgegeven. Tot dan toe bestaan stripalbums uit bundelingen van de Sundaypages. Die bron droogt langzaam op, mede door de dreiging van de oorlog in Europa waardoor veel mannen in een ander soort industrie verdwijnen. Het tekort aan tekenaars en nieuwe verhalen zorgt voor een grote behoefte aan nieuw materiaal. Eisner en Iger springen op het juiste moment in dit gat in de markt. Hun studio wordt een broeikas voor nieuw talent. Behalve de al eerder genoemde Bob Kane gebruikt o.a. ook Jack Kirby dit als opstap.

In 1939 ontmoet Eisner de heren Everett M. "Busy" Arnold en Henry Martin. Laatstgenoemde is de vertegenwoordiger van The Register-Tribune Syndicate. Krantenman Arnold biedt Eisner de mogelijkheid Sundaypages te produceren en zich binnen de door Eisner geadoreerde krantenwereld te bewegen. Hij grijpt de kans met beide handen en één eis aan: alle strips blijven zijn eigendom. Het is de eerste keer dat een Amerikaanse tekenaar het voor elkaar krijgt de rechten in eigen hand te houden. Het contract biedt hem de mogelijkheid voor een volwassen publiek, op zijn eigen wijze, strips te produceren. Keerzijde van het verhaal is dat hij zijn rechten in de Eisner/Iger Shop aan Jerry moet verkopen.

In de lente van 1940 vormt hij samen met Arnold en Martin een partnership en wordt hij directeur van Will Eisner Productions. Kort daarna ziet *The Spirit* het levenslicht. In mei 1942 wordt Eisner onder de wapenen geroepen. Hij heeft de bui wel zien hangen en alle voorwerk voor de verhalen van o.a. *The Spirit* is klaar. Tijdens zijn diensttijd wordt hij bij het Pentagon geplaatst. Daar houdt hij zich bezig met datgene wat hij het beste kan: strips tekenen! Hij maakt honderden educatieve verhalen voor de dienstplichtigen. Pas in november 1942 wordt het de lezers duidelijk dat Eisner zelf niet meer aan de verhalen meewerkt. De studiotekenaars zijn door de voorraad scenario's van Eisner heen en de kwaliteit van tekenen laat na verloop van tijd te wensen over. Dat is het eerste wat Eisner op zich neemt wanneer hij na de oorlog in de burgermaatschappij terugkeert: kwaliteitsverbetering van *The Spirit*.

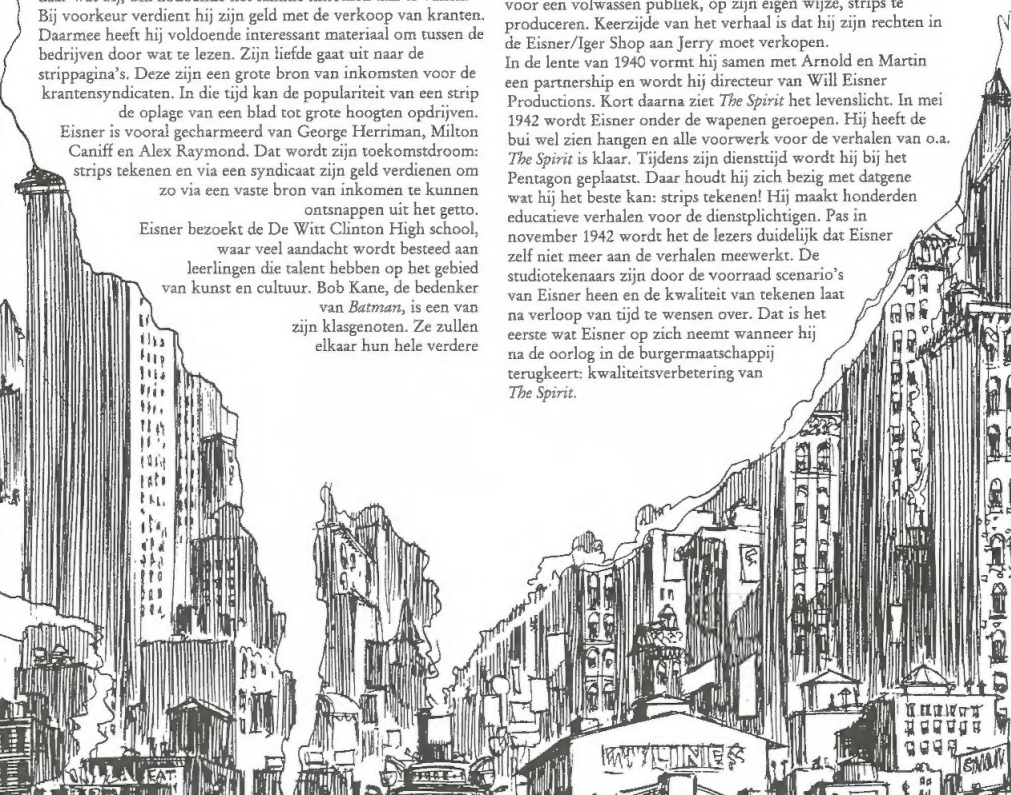

De contacten met Arnold en Martin duren tot 1952. Dan geeft hij er de brui aan. Arnold blijkt uiteindelijk een despoot die als werkgever van mening is dat een medewerker alleen goed produceert wanneer hij de huid krijgt volgescholden. Eisner verkoopt zijn hele hebben en houden dat met de uitgeverij te maken heeft. Via omwegen wordt hij weer benaderd door Defensie. Van 1952 tot 1972 houdt hij zich louter en alleen bezig met educatieve strips voor een gevarieerd klantenbestand.

Eind jaren zestig wordt *The Spirit* herontdekt door een intellectueel publiek. Onder aanvoering van Denis Kitchen krijgt de gemaskerde man in het blauwe pak hernieuwde aandacht en bovenal respect. Oude verhalen worden herdrukt en Eisner maakt zelfs nieuwe afleveringen. De aandacht overweldigt hem, maar hij geniet er duidelijk van. Behalve de vraag naar herdrukken vallen hem allerhande prijzen ten deel. De National Cartoonists Society bedeelt hem met de prijs voor de beste striptekenaar. In 1975 ontvangt hij de grote prijs van het festival van Angoulême.
In 1972 is Eisner 55 jaar en wil hij alleen nog maar strips maken voor eigen genoegen.

Dit leidt uiteindelijk tot een soort van herrijzenis. Zijn grafische roman *Een contract met God* slaat in als een bom. Het boek verschijnt voor 't eerst in 1978 en wordt nog steeds herdrukt. Vanaf 1973 geeft hij trouwens les aan de New Yorker School of Visual Arts. Naar aanleiding van deze aktiviteit ontstaat in 1985 het boek *Comics & sequential art*. Na zijn eerste *graphic novel* heeft hij de smaak te pakken. In een kort tijdsbestek verschijnt een fors aantal nieuwe titels. *Stadsmensen*, *Levenskracht* en *De dromer* zorgen voor veel publiciteit. De straat Dropsie Avenue komt in veel van zijn verhalen terug en staat voor een willekeurige straat ergens in een wijk in een grote Noord-Amerikaanse stad, bij voorkeur New York. De laatste twee boeken *Dropsie Avenue 1* en 2 behandelen uitvoerig de geschiedenis van deze inmiddels beroemde straat. Zijn grootste werk is echter *To the heart of the storm*. Voor het eerst gaat hij duidelijk in op zijn eigen achtergronden en familiegeschiedenis. In deze verhalen komt het anti-semitisme dat hij duidelijk zelf heeft ervaren, concreet aan de orde.

SNARF
50¢
3
I'M GONNA ARREST 'EM SPIRITS!
FOR WHAT DOLAN?
YOU'RE KIDDING! SO WHO'S GOING TO MOW THE GRASS AND WATER THE FLOWERS?
SHE'S GOT CRUMB RIGHT THERE LEFT TO SHOT
Eisner begin jaren '70: omslag voor Snarf

Na alle hernieuwde aandacht voor o.a. *The Spirit* lijkt het alsof Eisner nieuwe energie heeft verzameld. Zijn verhalen na 1978 zijn van een totaal andere inhoud en structuur. Het heeft er alle schijn van dat de zakenman de kunstenaar meer ruimte wil laten. Niet alleen de visuele techniek is belangrijk, maar ook de emotionele inhoud van een strip hoort aan kwaliteitseisen te voldoen. In zijn grafische romans laat Eisner zien dat de kenmerken van de roman - het beschrijven van handelingen van personen in verband met hun karakter en innerlijk leven - wel degelijk te vertalen of te bewerken zijn voor het stripverhaal. Dat Eisner deze stripvorm belangrijk acht maakt hij o.a. duidelijk in het boek *Comics & sequential art:* "De toekomst van de grafische roman ligt in het kiezen van waardevolle thema's in combinatie met het experiment van vorm en inhoud."

Eisner over de strip

Volgens Eisner behoort de strip tot *sequential art*, oftewel: een logische volgorde van een aantal beelden achter elkaar. "Strips schrijven vereist speciale vaardigheden en is niet te vergelijken met het schrijven van een roman. Het is enigszins te vergelijken met het schrijven van toneelstukken, met de kanttekening dat de schrijver ook de verbeelder of de tekenaar is."
Eisner heeft altijd een duidelijke mening gehad over het beeldverhaal. Hij was een van de eerste tekenaars die de communicatieve waarde van dit medium onderkende. "Een strip wordt gevormd door een opeenvolging van beelden in een logische volgorde. Dit is de kern van het idee dat een strip, met een goed scenario en passende tekeningen, een gecompliceerde gedachte juist kan overbrengen."
Hij is dol op het beeldverhaal maar duidelijk ook op de verdiensten, al stelt hij steeds dat de commerciële motieven bij hem nooit overheerst hebben. Hij vond het belangrijk om een vast inkomen achter de hand te hebben. De armoede in zijn jeugd zal daar debet aan zijn. "Opmerkelijk is dat strips het antwoord waren op mijn persoonlijke zoektocht: een medium dat de talenten, waarvan ik geloofde dat ik ze had, combineerde. Wat ik wil zeggen is: ik kon tekenen en ik wilde graag schrijver worden. Ik constateerde al snel dat deze vorm (de strip) beide door mij gewilde elementen bevatte."

Na de Tweede Wereldoorlog werkt Eisner nog enige tijd aan *The Spirit*, maar schakelt zoals gezegd al snel over naar de educatieve strips. Tijdens zijn diensttijd heeft hij vele vellen volgetekend, variërend van "hoe maak ik mijn geweer schoon" tot een geïllustreerde cursus voor het verwisselen van banden van legertrucks. "Je kunt mij een vel papier geven en zeggen: beschrijf die brandweerkraan in tweehonderd woorden. Maar dat is pure verspilling, ik kan 't tekenen! Strips zijn een unieke combinatie van woord en beeld en omdat ik zo goed ben dat ik mezelf kan uitdrukken met tekeningen, droom ik ervan met mijn werk respect af te dwingen voor stripverhalen."
Wanneer Eisner 35 jaar oud is, gaat hij goed verdienen met het uitgeven van educatieve stripverhalen. Wanneer hij twintig jaar later helemaal binnen is en zijn uitgeverij verkoopt, gaat hij zich bezig houden met hetgeen hem altijd heeft geboeid: het grote publiek bewijzen dat de strip een volwaardige expressievorm is. Eisner komt in contact met de undergroundstroming en Denis Kitchen. Hij leert er het werk van Crumb en Shelton kennen. Later erkent hij dat dit hem overdonderde en hij zich toen realiseerde dat deze mensen het medium gebruiken als een pure kunstvorm. Hij gaat aan de slag met zijn eerste grafische roman: *Een contract met God*. "Ik had het boek geschreven, geïnkt en geletterd en de uiteindelijke vorm beviel me. Het enige probleem zat in het vinden van een uitgever. Ik belde Bantam Books, omdat ik een van de redacteuren kende. Toen ik hem aan de lijn kreeg, zei ik dat ik iets nieuws voor hem had iets in een heel andere vorm. En hij zei: 'Yeah, wat is dat dan?' Ik keek naar het verhaal en realiseerde me plotseling, dat ik hem onmogelijk kon vertellen dat ik een strip had gemaakt, want ik wilde ontzettend graag een afspraak maken. Dus ik zei: "Nou, ik heb hier een grafische roman." Dat was interessant, daar had hij nog nooit van gehoord!. Een paar dagen later kon ik langskomen. Hij keek ernaar, keek me aan en zei toen 'Het is nog altijd een strip.' *(lacht)* Hij adviseerde me een kleinere uitgever te zoeken."
Uiteindelijk wordt het verhaal op romanformaat uitgegeven bij Baronet in New York. Dit formaat levert uiteindelijk toch problemen op. De winkeliers zijn er niet blij mee, omdat het afwijkende formaat van de strip plaatsingsproblemen oplevert

in hun winkels. De volgende romans worden weer in standaard stripformaat uitgegeven.

Het verleggen van grenzen.

Wanneer Eisner in 1939 zijn contract met Arnold afsluit, verplicht hij zich ertoe elke week een complete strip te leveren. Hij is dol op het korte verhaal en ervaart dit duidelijk als een uitdaging. Hij ziet wel wat in een variant op het detective-verhaal. "Het personage moest aan de kant van de wet staan, maar ik geloofde dat het beter was wanneer hij een beetje buiten de wet werkte, om op die manier de sympathie van de lezers te verdienen die dol zijn op avonturiers die voor zichzelf werken. Commissaris Dolan riep ik in het leven om de constante relatie met de wet te garanderen. Omdat een bij tijd en wijle verliefde scène het goed doet in dit soort verhalen, kreeg Dolan een mooie dochter, Ellen, die smoorverliefd wordt op de held."
In het eerste verhaal ontmoeten we de criminoloog Denny Colt. Hij is de vriend van commissaris Dolan en helpt de wetshandhaver bij moeilijke klusjes. Wanneer Denny een plan van de boosaardige wetenschapper Dr. Cobra probeert te verijdelen, komt hij in aanraking met een geheimzinnige vloeistof. Hij sterft en wordt direct begraven. Die nacht al zien we Denny uit zijn graf herrijzen. De vloeistof heeft hem alleen verdoofd. Volgens de officiële bronnen is hij echter dood en hij besluit om dat voortaan zo te laten. Als de "geest" van Denny Colt kan hij effectiever de misdaad bestrijden. *The Spirit* is geboren.

Arnold en Martin zijn niet zo gelukkig met het personage. Ze hebben beiden een soort van Super- of Batman voor ogen. In elk geval moet het een gekostumeerde held zijn! Eisner is het daar duidelijk niet mee eens. "Elk kostuum zou mij uiteindelijk ontzettend beperkt hebben in het aantal en in de vorm van de verhalen." Om zijn partners iets tegemoet te komen, krijgt The Spirit een masker en handschoenen. Beide attributen zal hij in alle verhalen blijven dragen. Markant is, dat ondanks zijn masker de gezichtsuitdrukking van de held constant goed zichtbaar blijft. Het masker vormt een onderdeel van zijn gezicht. Datzelfde zien we bij de pakken die The Spirit draagt. Ze laten elke vezel van zijn lichaam zien. Zo is het bijna alsof hij een strakgespannen kostuum draagt.

Typische splash-page (1948)

De verhalen over de gemaskerde held gebruikt Eisner om volop te experimenteren met de mogelijkheden en grenzen van het beeldverhaal. De verhalen die hij voor die tijd samen met Iger maakt zijn duidelijk haastprodukties. De piratenserie *Hawks of the Seas*, is daar een mooi voorbeeld van. De kaderindeling is niet geheel standaard, maar de karakters van de hoofdpersonen zijn gekneed volgens de dertiger jaren-normen voor avonturenromans.
In die tijd gebruikt Eisner verschillende namen om zijn opdrachtgevers ervan te overtuigen dat zij te maken hebben met een bonafide studio met een respectabel aantal werknemers. Zijn pseudoniemen variëren van Willis B. Rensie voor de piratenserie tot W. Morgan Thomas voor *Sheena* en *Spies in Action*. Zijn klanten hebben zo hun eigen ideeën over de vormgeving van een beeldverhaal: bij voorkeur standaard en conservatief. Eisner geeft hieraan toe en levert de medewerkers van de studio voorgedrukte kaders, zodat ze die zelf niet meer hoeven in te delen en daardoor sneller kunnen werken.
Met het ontwerpen van *The Spirit* hoeft hij geen rekening te houden met al deze belemmeringen. "Ik begon te experimenteren met technieken die ik ook in de stripboeken had gebruikt. De grens was daar snel bereikt en bij deze verhalen kon ik ze verder uitbreiden."
Hij gebruikt alle mogelijke vormen van kaders en duwt daarmee tegen de dan geldende grenzen van het beeldverhaal aan. Hij probeert in weinig ruimte zoveel mogelijk te zeggen en blijft goochelen met de pagina's. "Korte smalle kaders achter elkaar om het beeld snelheid te geven, hoge enkele kaders om diepte te suggereren, personages die uit kaders puilen. Zo veel te vertellen in zo weinig ruimte." Hij probeert zoveel mogelijk spanning en lokkende items in de eerste pagina te verwerken. Na een aantal verhalen van *The Spirit* beginnen zijn *splash-pages* de gewenste vorm te krijgen. "Toen ik begon met de splash was het de bedoeling een pagina te maken die qua lay-out direct in het blikveld van de lezer viel bij het doorbladeren van een krant. Al snel kwam ik tot de conclusie dat ik er meer mee kon bereiken dan alleen een mooi visueel effect. Ik kon met een splash-page een sfeer creëren, een setting tekenen die typerend was voor dat ene verhaal. Het was zelfs mogelijk er aanwijzingen in te verwerken ten behoeve van de clou."
Eisner maakt van zijn splash-pagina's ware kunstwerken. Er is niet echt een Nederlandse term voor dit fenomeen. De splash-page kan het best omschreven worden als een creatieve, kunstzinnige titelpagina. Eisner verwerkt er de naam van de hoofdpersoon in, de signatuur van de tekenaar en de titel van de betreffende aflevering. De gegevens zijn vormgegeven in gebouwen, in wolken, of papier dat door de wind wordt weggeblazen. Zoiets is nog niet eerder gedaan. Harvey Kurtzman over de eindeloze experimenten van Eisner: "Eisner is een virtuoos tekenaar van een formaat dat men niet kent in de wereld van het stripboek of de krantenstrip. Hij gebruikt alle elementen die mogelijk zijn binnen een strippagina: dialogen, beeld, kadercompositie en kleur, met grote durf, maar nooit ten koste van het verhalende element."

Die kader-effecten keren later terug in zijn grafische romans. *Een contract met God* kent weinig kaders, geen omlijning, geen vaste verdeling van een pagina in meerdere blokken. Bij de titels na *Contract* herhaalt hij deze effecten. Zo dynamisch de splash-pages van *The Spirit* zijn, zo verstild en triest blijken de openingspagina's van zijn grafische romans. Dat heeft zeker

ook met de inhoud te maken. De verhalen van de man in het blauwe pak zitten vol aktie en avontuur, terwijl Eisners strips vanaf 1978 gaan over kleine mensen in een grote, boze realistische wereld.

Licht en zon, schaduw en regen

In een roman die alleen uit tekst bestaat, wordt een typerende sfeer geschapen met grote omhaal van woorden en beschrijvingen van het decor. Eisner heeft de gave om in één pagina, verdeeld in een aantal kaders weliswaar, een sinistere sfeer te scheppen met soms maar twee gesproken zinnen.
Het verhaal Lorelei Rox van *The Spirit* is een mooi voorbeeld. De splash-page zit vol met wind, onweer en donker. Neerslag speelt een grote rol in de verhalen. Kurtzman noemt die regen dan ook *Eisnerspritz*. Een opgewekte geschiedenis begint bij Eisner nooit met een regenbui of sneeuwstorm.

LOOK AT THAT LINE-UP! ...WOW!! ONE LITTLE ADVERTISEMENT IN THE TIMES AND WE GOT SO ARTISTS APPLYING...WE ONLY NEED 15!
BYRON RAMSON STUDIOS
HOW'LL WE SET UP, BILLY?
"WE'LL SET UP LIKE THIS... I'LL SIT IN THE CENTER AND LAY OUT STORIES...PASS THE LETTERED PAGES TO THE PENCILLING PEOPLE ALONG THE LEFT WALL...THEY'LL PASS THE INKED PAGES UP THE OTHER SIDE OF THE SHOP FOR BACK GROUNDS AND CLEAN UP."
HMMM... LOOKS MORE LIKE AN EGYPTIAN SLAVE GALLEY... THAN A COMIC BOOK STUDIO!
GOOD NEWS, BILLY...WE JUST LANDED "DOGGY", THE BRITISH COMIC WEEKLY... WE'LL HAVE TO SPEED UP OUR OUTPUT.
"THE ONLY SHORT-CUT I CAN THINK OF IS TO PRE-PRINT PAGES WITH BLANK PANELS, WHICH THE ARTIST CAN THEN FILL IN... CUTS PRODUCTION TIME DOWN!!
BUT I HATE TO DO THAT... THE QUALITY OF LAYOUTS WILL SUFFER!
...OH, BE PRACTICAL, BILLY...STOP DREAMING! WE'RE A PRODUCTION SHOP, NOT AN ART GALLERY! PRINT THE PAGES!
De introductie van voorbedrukte stripplaten, naverteld in De dromer

De soppende hoofdpersoon in z'n pak is een voorbeeld van triestigheid en sombere stemming. Zo'n verhaal kan alleen maar slecht aflopen. Eisner laat in elk kader de regen terugkomen, is het niet op de ramen dan wel tussen de ogen van de hoofdpersoon. "Regen, sneeuw, kou of hitte. Alle klimatologische extremen zijn verbonden met een specifiek gevoel. Er kunnen twee mannen op de hoek van de straat staan, midden in een heftige conversatie. Wanneer het regent is het duidelijk dat zich hier een drama afspeelt." In veel van deze kaders komt trouwens geen enkel figuur helemaal in beeld. Het zijn de ogen, de achterkant van een hoofd of de schaduw van The Spirit die de lezer ziet. Veel wordt aan de fantasie overgelaten. Wat er niet is, moet je voelen.
Van de illustrator J.C. Leyendecker leert Eisner na 1945 de transparante schaduwtechniek. Deze schaduwen zijn niet zo donker als normaal en er zijn strepen wit in verwerkt. Zo lijkt het alsof er natuurlijk licht op het personage valt. Wanneer Eisner na de Tweede Wereldoorlog verder werkt aan *The Spirit*, is de verandering duidelijk zichtbaar. De lijnen zijn dikker en hij werkt nog meer met donker en schaduw dan daarvoor. "Zwart en wit zijn, in principe, mijn refrein of soundtrack." De grafische romans maakt hij bewust in zwart-wit. Hij hoeft geen commerciële kleurenstrips meer te produceren. Eisner wil dat ook niet, omdat hij vindt dat in zwart-wit de inhoud van het verhaal beter tot zijn recht komt. Er is niets dat de lezer nog kan afleiden. Alleen de tekst, de handeling en de personages kunnen de lezer boeien. Bij *The Spirit* zitten de handelingen nog in kaders vervat. De grafische romans zijn in eerste instantie verlost van deze grenzen.

Naderhand brengt hij dit houvast langzaam weer terug. Vooral bij de langere verhalen merkt hij, dat de lezers hechten aan een soort van kaderindeling van het verhaal. Licht en donker blijven een grote rol spelen. In *De dromer* krijgt de hoofdpersoon Billy (Will Eisner) het slechte nieuws dat een tijdschrift wordt opgeheven. Die scène is zwart van somberheid. Het decor is niets, alleen maar donkerte en Bill is de wanhopige hoofdpersoon. Wanneer Bill $ 3.000 verliest, arceert Eisner de achtergrond met dunne streken en hangt er een soort van zwarte mist in de studio. Aan het einde van het verhaal neemt Bill afscheid van zijn compagnon Jimmy (Jerry Iger). In het eerste kader zijn de mannen in licht gevat met een donkere achtergrond. De tweede scène laat hun schaduw zien en vanuit een donkere studio stapt Bill de wereld in. De laatste pagina is licht en luchtig ondanks dreigende krantenkoppen die de Tweede Wereldoorlog aankondigen. Zo wordt duidelijk dat het open einde uiteindelijk positief zal uitpakken.

Humor als evenwicht

In eerste instantie is *The Spirit* een nogal serieus getinte detectivestrip. Na de komst van Ebony verandert de sfeer. Eisner merkt dat zijn hoofdpersoon behoefte heeft aan een feedback. "Iemand tegen wie hij hardop kan denken". Ebony is het karakteristieke zwarte hulpje, met een komische hoed en een rode jas met grote gele knopen. Jaren later krijgt Eisner verwijten van zwarte jongeren dat Ebony een racistisch stereotype is. Hij weerlegt al die beschuldigingen met de opmerking dat het jongetje een eigen ontwikkeling doormaakt en een geheel eigen karakter ontwikkelt. Dit feit zal niemand weerleggen. Denkende dat raciale verschillen er niet toe doen, gaat hij geheel aan ze voorbij. "Ik ben een kind van mijn tijd, zoals elke auteur . Er zijn maar weinig schrijvers die kunnen beogen dat ze wat humor betreft hun tijd ver vooruit zijn. Voor mij is Ebony een realistisch menselijk karakter en geloofwaardig - toen ik hem creëerde." De kritiek is in elk geval geen belemmering voor herdruk van de albums. Ebony brengt swing in de verhalen en na het eerste optreden van deze jonge taxichauffeur wordt humor een handelsmerk van de serie.

Soms kan geweld tot humor leiden. The Spirit heeft het bovenmenselijke vermogen om een ontzettende hoeveelheid klappen op te vangen. Geen andere held in het beeldverhaal krijgt zoveel slaag te verduren als deze "geest". Op de een of andere wijze overleeft hij het telkens weer om vervolgens semi-serieus aan de oplossing van de zaak te werken. "Ik heb altijd gevonden dat humor en aktie geen op zichzelf staande handelingen zijn . Humor kan scènes aantrekkelijker maken." De humor is bij Eisner puur visueel: een opgetrokken wenkbrauw, een bol gemaakt gezicht of grappige kleding. De splash pages blijven in eerste instantie serieus, informatief en vooral vernieuwend. In september 1946 gooit Eisner er een forse dosis scherts in. In 1943 verschijnt de film *The outlaw* van Howard Hughes met de rondborstige Jane Russell in de hoofdrol. In 1946 parodieert Eisner de rolprent in een van zijn

splash-pages *"Olga Bustle-the Girl with those Big, big eyes."* Met in de hoofdrol natuurlijk een prominent aanwezige comic-dubbel van Jane Russell.

In zijn grafische romans schaaft hij verder aan de vervolmaking van zijn joodse humor. Hij werkt hierin dit thema om tot lachen uit ellende. Zoals in het verhaal van de zoon Daniël uit het album *Levenskracht*, die zijn moeder belt om te melden dat hij niet komt eten. De vrouw smeekt en bidt haar zoon en simuleert dramatisch een hartaanval, waarna zoonlief in paniek de hoorn neergooit en zich naar zijn ouderlijk huis spoedt. Ondertussen komt de vader thuis en vindt zijn wederhelft achter het fornuis alsof er niets aan de hand is, met terloops een mededeling dat de nazaat Daniël "gewoon" thuis komt eten. Eisner heeft in de loop van zijn carrière duidelijk geschaafd aan zijn vorm van humor. Bij *The Spirit* is het lachwekkende terug te voeren op uiterlijk vertoon. In zijn grafische romans zijn het situaties en karaktertrekken die lachwekkende momenten creëren. Morbide is een betere typering van zijn humor met betrekking tot de stemmingen in *Stadsmensen*, *Levenskracht*, *De dromer* en alle andere titels die na 1978 verschijnen.

De kracht van het zwakke geslacht

The Spirit is het eerste stripfiguur waar Eisner geheel achter staat en die ook volledig uit zijn koker komt. De karakters die hij daarvoor tekende, ontstonden in opdracht voor de Eisner/Iger Shop. Die opdrachten varieerden van het tekenen van een superheld tot de creatie van een piratenserie volgens de toen geldende normen. De eerste vrouw die bij Eisner een rol van betekenis speelt, is Ellen, de dochter van commissaris Dolan. Het is haar taak om de nodige romance in het verhaal te brengen. Vanaf het begin is ze tot over haar oren verliefd op de held en doet er alles aan om door The Spirit gewaardeerd te worden. Haar optreden wordt in de loop van de serie minder en ze krijgt een ondersteunende rol net als Dolan en in eerste instantie Ebony.

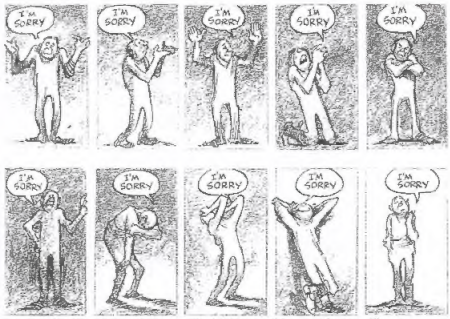

Boven: oudere dame in Dropsie Avenue. Voorbeelden van lichaamstaal volgens Eisner

Eisner heeft iets met Lauren Bacall. De oogopslag van een aantal vrouwen lijkt overgenomen uit een film van Bogart en Bacall. Hoe slecht, slinks en gemeen sommige vrouwen zijn, na verloop van tijd hebben ze een zwak voor The Spirit. De held blijft mild in z'n beoordeling en zal een vrouw nooit tot bloedens toe plat slaan, dit in tegenstelling tot de mannelijke tegenstanders. De vrouwen proberen de held wel om zeep te helpen, maar meestal doen zij dit met kleine damespistooltjes die op het moment suprême ketsen. Of het gebeurt op zo'n onhandige manier, dat het overduidelijk is dat de dames een zwak hebben voor onze blauw gekostumeerde hoofdpersoon. Over de vrouwen van Eisner zegt Steranko: "Andere tekenaars hebben vrouwen ongetwijfeld weelderiger getekend, maar nooit met zoveel karakter." De namen van deze vrouwelijke schurken spreken behoorlijk tot de verbeelding. Autumn Mews, Wisp O'Smoke, Wild Rice en Silk Satin. De meest doortrapte dame is ongetwijfeld P'Gell (afkomstig van de Parijse hoerenbuurt Place Pigalle). Deze schoonheid trouwt misdadigers om ze vervolgens met nog grotere liefde om zeep te helpen. Aangezien het om doortrapte mafiosi gaat, duurt het een hele tijd eer iemand de moorden wil opmerken. De splash-page die dit verhaal introduceert is een van de meest herdrukte pagina's.

Naarmate Eisner ouder wordt, gaat hij anders tegen vrouwen aankijken. De inhoud van de verhalen speelt daar natuurlijk een grote rol bij. In de realistische verhalen na 1978 komen niet zulke weelderige dames voor als Silk Satin. Hun moordzucht verandert. Het slechte in vrouwen krijgt een andere vorm. Het verhaal van de Duitse huismeester uit *Een contract met God* illustreert dat voortreffelijk. Een meisje van tien zorgt er uiteindelijk voor dat de in het nauw gedreven huismeester zelfmoord pleegt.

Een ander vrouwelijk fenomeen is het moederlijke type. Sommige vrouwen uit *Dropsie Avenue* spreken zo tot de verbeelding, dat het mogelijk lijkt ze morgen, met boodschappentas, in de metro of tram tegen te komen. Deze oudere vrouwen zijn niet groot, meestal kleiner dan hun man en bezitten over het algemeen kromme benen. Hun voeten zijn in niet al te degelijk schoeisel gestoken. Ze bestoken hun echtgenoot of zoon of dochter tijdens het eten met, voor hen, zwaarwichtige problemen en proberen de overige familieleden zo te bewerken dat uiteindelijke beslissingen uitvallen zoals zij dat willen. De oudere dames zijn vooral dwingend en het lijkt dat hun echtgenoten blij zijn met hun dagelijkse gang naar kantoor of ander werk. Ze zitten hun levensgezellen zo fors op de lip, dat er partners zijn, zoals Alfonso uit *Dropsie Avenue*, die daar genoeg van krijgen. Met behulp van een malafide goeroe verwisselt hij zichzelf met een hond en kan uiteindelijk terug naar San Juan. Zijn vrouw blijft achter met een gereïncarneerde Alfonso en nadat de hond haar uit wraak heeft gebeten, leeft ze volkomen gelukkig met het dier verder.

De mannen hebben het in Eisners verhalen duidelijk zwaar. Gedurende hun hele leven krijgen ze bevelen. In eerste instantie van hun ouders, dan van hun docenten, vervolgens dicteert hun eerste liefde. Na trouwen komt rouwen en na de komst van kinderen heeft de echtgenoot vaak niet meer te vertellen dan tijdens zijn kinderjaren in het ouderlijk huis. Opmerkelijk is dat de mannen mogen dromen van Eisner. Ze hebben wensen over een betere toekomst of dromen van het ontplooien van eigen initiatieven. Zo macho als sommige mannelijke karakters in *The Spirit* mogen zijn, zo terneergeslagen, verslagen en schlemiel zijn de meeste personages in de grafische romans.

Mens en melodrama

Corto Maltese kan een aantal plaatjes na elkaar dromerig voor zich uit staan staren. De held van Pratt leunt in meerdere verhalen tegen een boom of mast en levert daarmee een bijdrage die perfekt in het verhaal van deze Italiaanse meester past. De helden van Eisner is dit niet gegund. De personages staan niet losjes een aantal plaatjes achter elkaar in dezelfde houding. Zijn mensen lijken acteurs te zijn van een toneelgezelschap. Ze uiten zich vol expressie. Hun lichaamstaal

is het belangrijkste wat er is. "In strips zijn de houding en de gebaren van het lichaam qua belang ver verheven boven de tekst."
Eisner gebruikt alle lichaamsdelen om de boodschap en het belang uit te drukken. Maar het allerbelangrijkste blijft toch het gezicht. "In de meeste boeken over menselijke anatomie wordt het hoofd beschouwd als een van de vele aanhangsels van het menselijk lichaam. In de stripkunst vereist dit deel de meeste aandacht en betrokkenheid. Behalve de oren en de neus is het gezicht constant in beweging. Wenkbrauwen, lippen, kaken, oogleden, en wangen reageren op spierbewegingen, waarvan de emotionele coördinatie plaatsvindt in de hersenen."

De soms melodramatische bewegingen van de fatale vrouwen in *The Spirit* geven een extra dimensie aan het verhaal. Het geeft spanning weer, maar werkt soms eveneens lachwekkend. Zeker in melodrama is Eisner een meester. De smekende personages in zijn grafische romans zijn vermaard. De lichaamshouding van de personen bepaalt bij voorbaat al de richting van het verhaal. "Het oppervlak van het gezicht is zoals iemand anders ooit zei: een raam naar de gedachten. De rol van dit lichaamsdeel in communicatie is het registreren van emoties." Mensen vertrouwen op gezichtsuitdrukkingen. In sommige situaties is het niet nodig het complete lichaam te tonen, de uitdrukking van mond en ogen geeft voldoende informatie. Daarom is het zo bijzonder dat Eisner in veel situaties andere lichaamsdelen toont die hij voor zich laat spreken. Het lukt het hem ook in die delen zoveel expressie te leggen, dat de lezer aan een blik genoeg heeft. "Ik heb vaak bedacht dat wanneer de gezichtsuitdrukkingen van dieren individueler, meer flexibel waren en hun emoties beter weergaven, ze minder gemakkelijk te doden waren geweest."

Mens en kakkerlak in Levenskracht

Applaus en tomaten

Na alle herdrukken en prijzen is er ook kritiek. Gary Groth opent de aanval op Eisner in *The Comics Journal* no. 119 met het artikel *Will Eisner: a second opinion*. Aanleiding is het verhaal *De dromer* waarin de Eisner/Iger Shop wordt voorgesteld als een studio met een oude-jongens-krentenbrood sfeer. In werkelijkheid is dit door veel van zijn medewerkers niet zo ervaren, de kameraadschappelijke sfeer was soms ver te zoeken. Na alle publicaties van Eisners biografe Catherine Yronwode o.a. in *The Comics Journal*, is het duidelijk dat sommige verhalen zijn overgoten zijn met een vergoelijkend sausje. Samen met *Een contract met God* is *De dromer* een van de meest gerecenseerde verhalen in de V.S. Zo lovend als men is over de eerste, zo kritisch laat men zich uit over de tweede. Al is de kritiek terug te voeren tot de scenarist Eisner en blijft de tekenaar buiten schot. Ongetwijfeld heeft Eisner sommige situaties benut ten eigen gerieve. Natuurlijk heeft hij niet alleen strips gemaakt vanuit kunstzinnig perspectief, daarvoor is de armoede in zijn jeugd te groot geweest. Gedrevenheid en zakelijk inzicht hebben een belangrijke rol gespeeld bij het aanwenden van zijn talenten in de periode van voor 1978.

Ondanks enkele kritische kanttekeningen is het echter duidelijk dat Eisner op het gebied van het beeldverhaal van groot belang is. Zijn experimenten hebben tekenaars vanaf 1936 voldoende inspiratie geboden om creatief op voort te borduren. Niet alleen qua vorm heeft Eisner baanbrekende bijdragen geleverd, maar ook qua inhoud. Hij heeft bewezen dat strips met recht verhalende kunst genoemd mogen worden.

Karin van Wylick

Bronnen :
Will Eisner: Comics & Sequential art, 1985
Robert C. Harvey: Art of the comic book; an aesthetic history, 1996
Bissette & Whiater: Comic Book Rebels, 1993
Lexikon der Comics, losbladige uitgave, 1994

De omvang van zijn oeuvre doet anders vermoeden. Toch heeft Will Eisner niet zijn hele leven achter de tekentafel gesleten. Op latere leeftijd wierp hij zich op als promotor van de strip. De pensionaris begeleidde jonge tekenaars en probeerde via de in populaire taal gestelde boeken Comics & sequential art *en* Graphic storytelling *het grote publiek aan de strip te krijgen. Alhoewel, "strip"? Liever spreekt de Amerikaan van "sequential art" en "graphic novel." In 1993 probeerde hij met een essay in het wetenschappelijke tijdschrift* Inks *het begrip "new literacy" ingang te doen vinden. Het essay typeert de bevlogenheid en de stijl waarmee de ervaringsdeskundige zich in het debat manifesteert. Hieronder volgt de volledige tekst. Lees en oordeel zelf.*

Strips en het nieuwe alfabetisme

Een essay

De strip, die lang onderschatte en onbegrepen kunstvorm, is voorgoed uit haar literaire studeerkamer te voorschijn gekomen. In dit essay zal de term strip gebruikt worden voor sequentiële grafische vertellingen zoals die normaal gesproken in strips en grafische romans voorkomen. Het belangrijkste mediaspectrum omvat gedrukte tekst, film en strips.

Op weg naar de eenentwintigste eeuw raakt het lezen uit de gratie. Leraren erkennen dat de leerlingen aan het eind van de lagere school "onwillige lezers" zijn. Het gedrukte woord wordt bedreigd. De afname van de leesvaardigheid bedreigt onze onomstreden afhankelijkheid van gedrukte tekst. Als we om ons heen kijken, kunnen we zien wat er gebeurd is. Het gedrukte woord heeft haar monopolie verloren aan andere communicatietechnologieën. Film (inclusief video) is de belangrijkste concurrent om de lezerskring geworden en krijgt in veel gevallen zelfs de voorkeur. Met de beperkte eis van film aan de kijker om vaardigheden te verwerven, lijkt de tijdrovende last te leren lezen verouderd. Wat is er gebeurd?

Er is een duidelijke beweging geweest naar electronische instrumenten die informatie, amusement en kunstmatige ervaring verstrekken middels een combinatie van geluid en beelden. Maar laten we geen tijd verspillen met het zoeken naar manieren om deze trend tegen te gaan. We hebben geen andere keuze dan het te accepteren. Televisie, de belangrijkste verspreider van film, is voor velen de belangrijkste informatiebron geworden en zal binnenkort de electronische bibliotheek in de meeste Amerikaanse huizen zijn. Er is bewijs dat het televisie kijken is toegenomen terwijl de leesvaardigheid afnam. Film en video hebben duidelijk invloed op leesgewoonten.

De wijze waarop we lezen is veranderd. Kijkers "beleven" ontelbare levensechte ervaringen van voorgeschreven duur wanneer ze televisie kijken, waar kunstmatige situaties en bedachte oplossingen worden losgelaten op het publiek. De acteurs worden "echte" mensen. Belangrijker: film kijken brengt een ritme van informatieverwerving tot stand. Het is een directe bedreiging van het gedrukte woord. De lezer, gewend aan het tempo van film, wordt ongeduldig bij lange tekstpassages. Hij of zij is gewend verhalen, ideeën en informatie snel op te nemen. Zoals we weten, worden complexe begrippen sneller opgenomen wanneer ze tot beelden gereduceerd zijn.

Maar de electronische dominantie is niet totaal. Gedrukte communicatie is nog steeds een levensvatbaar en noodzakelijk medium. Feitelijk beantwoordt het de uitdaging van de electronische media door inschikkelijkheid. Het samengaan van woord en beeld is de logische gevolgtrekking geworden. De vorm die daar het gevolg van is, wordt strip genoemd en vult het gat tussen het gedrukte woord en film.

Strips zijn een mutant van de vroegste vorm van geschreven communicatie. Hun mengeling van tekst en beeld bevredigt op handige wijze de behoefte van de hedendaagse lezer aan versnelde informatieverwerving. Ze kunnen zowel instrueren als verhalen vertellen. Strips zijn een geweldig leermiddel en kunnen onderwerpen van aanzienlijke complexiteit aan.

De impact van strips op alfabetisme of het leesproces is het bestuderen waard. Vanwege hun doordachte algemeenheden en fexibele structuur, zijn ze in de traditionele zin een valide leesmiddel, en met toevoeging van hun universele visuele component, worden ze een cross-cultureel medium dat taalgrenzen overstijgt. Een strip leren lezen is een makkelijk aangeleerde vaardigheid. Strips zijn een gedisciplineerde rangschikking van woorden en beelden die van de lezer participatie en betrokkenheid vereisen. Strips gebruiken zowel beeld als tekst onderling afhankelijk en vereisen een aanzienlijke woordenschat. Het fundamentele onderscheid tussen strips en geïllustreerde tekst is intrinsiek aan de verhalende inhoud en gebruikt een reeks van overeenkomstige beelden als een taal. Helaas gaf dit leesgemak strip de reputatie enkel geschikt te zijn voor weinig alfabete mensen met beperkte intellectuele vermogens. De aanmoediging en acceptatie van dit medium door het intellectuele establishment kan niet enthousiast genoemd worden. Lange tijd werden strips voor weinig anders dan eenvoudig amusement gebruikt. Het overwicht van tekenwerk en het traditonele comic-formaat geven meer aandacht aan de vorm dan aan de literaire inhoud. Vandaar dat het nauwelijks verbazing wekt dat strips als leesmiddel altijd als een bedreiging van het alfabetisme werden gezien, zoals dat in het pre-visuele en -electronische tijdperk gedefinieerd werd.

Gedurende de vijftiger en zestiger jaren, toen scholen werden geconfronteerd met de concurrentie van strips om de aandacht van jonge lezers, nam de twijfel over het behoud van traditionele leesvaardigheden toe. Maar niet langer betwistten leerkrachten het overwegende gebruik van hoofdletters in tekstballonnen. Het "lezen" van het stripboek is voortaan belangrijk. De welsprekendheid van taal of haar speciale vermogen diepe en abstracte begrippen over te brengen behoudt nog steeds haar macht, ook al wordt zij geschreven in de hoofdletters en geïntegreerd met beeldreeksen.

Tegenwoordig proberen strips geraffineerde onderwerpen te behandelen. Een belangrijk onderdeel van strips dat altijd weerstand tegen hun acceptatie als serieuze lectuur heeft opgeroepen, is het gebruik van beelden. Ik geloof, niettemin, dat beelden een weerspiegeling van ervaringen zijn. Omdat ervaring aan analyse voorafgaat, vindt het intellectuele verwerkingsproces bij het lezen van strips in een sneller tempo plaats.

Verhalend beeldgebruik heeft een lange geschiedenis. Primitief beeldgebruik evolueerde tot een symbolisch alfabet, dat uiteindelijk de geschreven taal werd. Later werden beelden naar de zijlijn verdreven als ondersteuning van de tekst. De technologie van het gedrukte woord maakte van boeken een universeel medium. Van oudsher werden plaatjes in boeken gebruikt om de gedrukte tekst aantrekkelijker te maken. Maar wanneer het plaatje geïsoleerd wordt en een verhalende functie moet vervullen, vereist het een andere maatstaf. Haar gebruik moet voldoen aan een discipline verwant aan het traditionele lezen. Een plaatje heeft beperkingen. Beelden geven niet gemakkelijk abstracties weer en zijn evenmin makkelijk te gebruiken om complexe gedachten mee te uiten. Een plaatje heeft, niettemin, het voordeel dat het in absolute termen definieert. Het verkort het proces van omtrekking dat plaatsvindt wanneer woorden in het brein in beelden vertaald worden. Beelden komen over met zichtsnelheid.

Het lezen van een strip vraagt een zeker contract tussen lezer en auteur. Intellectuele inspanning van de lezer is verplicht. De strip begint met het begrip van een reeks gerangschikte beelden en woorden, zo gedrukt om qua structuur te wedijveren met de geschreven zin. De lezer dient vervolgens de tussenliggende actie, tijd, plaats en ideeën in te vullen, die tussen de beelden geïmpliceerd wordt.

Stripkunst is een vorm van expressionisme. Het vertrouwt op beelden die tot extreme eenvoud zijn teruggebracht. Normaal gesproken gebruikt de stripmaker een economie van realisme om emotie over te brengen, humor op te roepen, of, door anatomische overdrijving, heroïsche actie te simuleren. Bij avonturenverhalen wordt het tekenwerk meestal realistischer weergegeven. De tekst, voornamelijk dialoog, probeert echte spreektaal na te streven en wordt omgeven door ballonnen, een noodzakelijk middel om met ruimte en geluid om te gaan. Strips zijn afhankelijk van stereotypen en clichés om begrip op te roepen op basis van gemeenschappelijke ervaringen. Hun personages moeten karikaturen zijn om herkend te kunnen worden. De reeks gebeurtenissen wordt getoond middels geselecteerde fragementen uit een naadloos handelingsverloop. De striplezer verwerkt snel de uitgestelde animatie impliciet in de lopende handeling die het geheel verstandelijke betekenis geeft. De kaders (of plaatjes) onderbreken de stroom en verlenen haar tijdsverloop. Tekenstijl en ambachtelijke vaardigheid hebben een effect op de overdracht van een idee en op de impact van de inhoud. Vanwege de hoeveelheid ruimte die doorgaans door dit medium wordt gebruikt, moet de inhoud daar vaak aan worden aangepast door een zekere beknoptheid.

Een kritiek gegeven is dat van de lezer verwacht wordt de actie in te vullen die geïmpliceerd wordt tussen de plaatjes die begin dan wel eind van een handeling aangeven. Dit probleem kan vergeleken worden met dat van een toneelschrijver, die afhankelijk is van de mise en scène, de dialogen, en de vaardigheid van de acteur - met de voordelen van geluid, echte beweging en een echt tijdsverloop. De toneelschrijver stelt het publiek in de gelegenheid de werkelijkheid bij te wonen. Bij film is de kijker een passieve toeschouwer van een vastgelegde werkelijkheid. Bij strips ziet het publiek de geïmpliceerde werkelijkheid en moet de lezer de betekenis interpreteren van gebaren en bewegingen, die, ondanks de beperking van een "bevroren" beeld, trachten subtiele innerlijke gevoelens over te brengen. De rangschikking van deze gebaren en bewegingen in overeenkomst met een gevestigde leesconventie is de beheersing van de stripmaker bij het vertellen van het verhaal en de voortgang van het lezen.

Strips zijn geen substituut voor geschreven teksten. Ze zullen woorden niet verouderd maken. In feite is tekst een integraal onderdeel van strips en bepaalt de complexiteit van de inhoud vaak de verhouding tussen beelden en woorden. De grafische behandeling van letters en woorden versterkt vaak hun samengaan in het cognitieve proces. Dit is in elke zin een leeservaring. Natuurlijk wordt het begrip van de boodschap gehinderd door de onmogelijkheid de tekst van een dialoog of verhaal te lezen, maar het vaardig gebruik van beelden geeft over het algemeen aanwijzingen met betrekking tot de betekenis van de woorden. Succes bij het doceren van vreemde talen bevestigt dit. Niemand weet zeker of woorden gelezen worden vóór of nadat een plaatje bekeken is. Wel weten we dat ze niet simultaan gelezen worden. Terwijl moderne strips beginnen met een geschreven scenario, geeft het proces van compositie van elke pagina het beeld of de visuele elementen een zekere voorrang. Natuurlijk heeft de vaardigheid van de kunstenaar veel van doen met het product. Moderne strips worden *(in de Verenigde Staten, red.)* vaak gemaakt door een schrijver en een team van kunstenaars, en een gebrek aan coördinatie beïnvloedt soms de helderheid en leesbaarheid. Niettemin zijn de meeste teams zekerder geworden in hun vakmanschap en hebben het bereik aan onderwerpen en de kwaliteit van de inhoud zich uitgebreid.

Van werken die sterk afhankelijk zijn van tekst met statische beelden tot sterk evocatieve beelden met niet of nauwelijks tekst, zijn strips volwassen geworden om verfijnder ervaringen te behandelen en complexe thema's te dramatiseren. Strips hebben nu een nis verworven in de bibliotheek van gedrukte communicatie en getuigen van de duurzaamheid van gedrukte lectuur. Alleen al in de Verenigde Staten groeide het aantal gespecialiseerde stripwinkels tussen 1970 en 1992 van honderd tot vierduizend. Deze groei en het enorme aantal titels dat jaarlijks gepubliceerd en gekocht wordt zijn het ampele bewijs dat strips een leesmiddel zijn waarvan de tijd gekomen is. Strips behoren tot het nieuwe alfabetisme.

Will Eisner

Copyright 1993 by Will Eisner
Eerder gepubliceerd in Inks - Cartoon and comic art studies Vol 1 No. 2, pp. 2-5 (ISSN 1071-9156)

Verder lezen:
- Comics & sequential art (Poorhouse Press, 1991; ISBN 0-9614728-0-2)
- Graphic storytelling (Poorhouse Press, 1995)

(Advertentie)

Far above Dominaria™ heroic crew gathers the secrets of Magic's past. Before their journey is complete, they will have found its future. The trials of the airship *Weatherlight*™ will reveal awesome new forces like the Avizoa, and unearth legendary secrets with cards like Lotus Vale. This limited-edition set for **Magic: The Gathering**® will drive future expansions, as the *Weatherlight* takes your game further than you ever imagined.

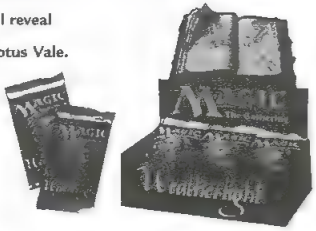

MAGIC The Gathering®

PS GAMES

Wizards of the Coast

Customer Service: +32 14 44 30 44 · http://www.wizards.be
Distributie in Nederland: PS Games, Churchillaan 129, 5705 BK Helmond; tel. (049) 254 1560

Wizards of the Coast, Magic: The Gathering and *Weatherlight* are trademarks of Wizards of the Coast, Inc. Illus. by Donato Giancola ©1997 Wizards of the Coast, Inc. All rights reserved

Niet echt het optimistische type

De 100% intuïtie van Julie Doucet

Haar stem is zacht, haar antwoorden kort, de stiltes lang. Aan de buitenkant lijkt Julie Doucet kalm. Niets doet vermoeden dat de innemend verlegen dertiger tegenover ons haar ervaringen en dromen rauwer op papier gooit dan welke autobiografische stripmaker dan ook. Doucet biedt haar lezers een wereld verhullende duik in ons aller onderbewuste. Een blik zo diep onder de gordel van het normale, dat weinigen zullen willen toegeven zich te herkennen in haar fantasieën over transsexualiteit, zelfmoord en vaginaal koekjes eten.

Na jarenlange omzwervingen op het Amerikaanse continent bewoont de Canadese sinds eind 1995 een kamer in een Oost-Berlijnse huurkazerne. Naast haar vaste comic-serie Dirty Plotte *startte ze vorig jaar voor de Berlijnse uitgever Reprodukt de reeks* Schnitte. *De Nederlandse lezers kennen Doucet misschien nog uit* Zone 5300. *We zochten de stripmaker op in haar nieuwe woonplaats en ontdekten dat ze haar geboortestad met veel genoegen vaarwel heeft gezegd.*

"Als kunstenaar in Montreal wil je maar één ding: weg! Vanaf de eerste dag aan de kunstacademie wilde ik dat ook. In Montreal is geen publiek en dus geen toekomst. De meeste kunstenaars zitten in de bijstand en leiden een rustig leventje. Ze klagen meestal veel: 'Oh, ik zit in de bijstand. Oh, er gebeurt niets.' Zelf zitten ze gewoon op hun gat en doen niets. Het leven is te makkelijk in Montreal."

Alle illustraties uit Doucets surrealistische autobio-bundel My most secret desire

In Berlijn is dat anders?

"In Berlijn voel ik me echt thuis. Ik probeer hier ook verschillende mensen te ontmoeten en niet alleen binnen het stripwereldje te blijven. Vroeger deed ik dat wel. *It's no good at all.* Die mensen zijn zo geobsedeerd. Het zijn net intellectuelen: ze zitten thuis, tekenen en lezen alleen maar boeken en strips. Ze nemen zichzelf zo serieus. Ze hebben geen leven."

Wat doe jij hier dan?

"Ik wil niet mijn hele leven in het stripwereldje zitten. Mijn huisgenote maakt installaties. Via haar ontmoet ik op dit moment veel beeldend kunstenaars."

En dat is interessant?

"Ja, het is wel grappig. Want zoals gezegd heb ik zelf op de kunstacademie gezeten. *I was going to be an artist. (grinnikt)* Maar ik ben ermee opgehouden en heb daarna nooit meer naar beeldende kunst omgekeken. Nu is het vreemd er weer mee in contact te komen."

Had je werk op de academie iets met strips te maken?

"Ja, het was ongeveer hetzelfde. Toen had ik al een strip-achtige stijl, compleet figuratief. De schilderijen en andere dingen die ik maakte, hadden ook al dezelfde onderwerpen, dus..."

Dus?

"Ik denk dat ik gewoon compleet geïnspireerd wordt door mijn omgeving en mijn eigen ervaringen. Ik kan me niet voorstellen over iets anders te vertellen. Ik vind het heel moeilijk fictie te schrijven."

Je hebt meteen vanaf het begin autobiografisch werk gemaakt?

"Omdat ik mezelf in mijn strips opvoer, denkt iedereen dat. Voor mijn gevoel maak ik echter pas sinds een jaar of drie echt

autobiografisch werk. Daarvoor werd ik weliswaar geïnspireerd door mijn eigen ervaringen en dromen, maar was het meer fictie. Ik bedoel, die oude verhalen zijn niet allemaal waar gebeurd.
Vroeger hield ik erg van die films van David Lynch en Quentin Tarantino, waarin veel doden vallen en veel bloed stroomt. Ik had ook veel vreemde dromen, vol geweld, bloed en sex. Dromen met een begin, midden en een eind, echte verhalen. Dus dat was perfect."

Inmiddels is dat veranderd?

"Ja. Ik denk dat mijn leven nu een stuk rijker is. Het is erg opwindend om in Europa te zijn, aardige mensen te ontmoeten en veel te reizen. Sinds ik hier woon, heb ik die films niet meer nodig. Ik verveel me nu stukken minder. *(lacht)* Mijn dromen zijn nu ook minder intens. Daardoor is het moeilijker om mijn ideeën daaraan te ontlenen. Nu steek ik veel meer tijd in het schrijven. Het worden nu ook langere verhalen. Langzamerhand heb ik ontdekt, dat ik echt over mijn leven kan vertellen en toch een goed verhaal maken."

Je noemt het een ontdekking. Was het zo'n grote verrassing voor je?

"Ik ben geen schrijver. Ik vind het erg moeilijk iets op papier te krijgen. Maar als het me lukt, is het erg bevredigend. Het is een echte uitdaging.
Vroeger kreeg ik op de gekste momenten inspiratie en ging ik tekenen. Nu werk ik elke dag. *Like a real job, you know. (grinnikt)* Dat moet ook wel, want ik heb nu een echte uitgever en een echte serie.
Laatst heb ik ook mijn eerste schetsboek gekocht. Ik maakte nooit schetsen, maar moet er nu eindelijk aan geloven. Schetsen is belangrijk om jezelf te blijven ontwikkelen. Anders word je lui en blijf je steeds maar dezelfde dingen tekenen. Dat is veel te veilig: steeds hetzelfde kleine wereldje, hetzelfde stukje straat."

In het krantje van stripwinkel Grober Unfug zagen we een lijst met je favoriete strips. Op die lijst stond naast werk van Daniel Clowes, Chester Brown en Charles Burns verrassend genoeg ook Blake en Mortimer.

"*Blake en Mortimer* vind ik fantastisch, hilarisch! Jacobs kan prima verhalen schrijven, met een goede plot. Maar natuurlijk ligt het er allemaal te dik bovenop."

Het staat echt mijlenver van je eigen werk af.

"De persoon die me echt inspireerde zelf strips te maken, was de Fransman F'Murr. Hij maakte vooral korte, absurde verhalen. In die strips zijn alle personages gek en gemeen en praten ze de hele tijd. Ik las ze in *(A Suivre)* en vond ze echt goed. Ook de tekenstijl sprak me aan. Wanneer ik die bekeek, dacht ik dat ik misschien ook wel zoiets kon doen.
Nu wil ik liever realistisch tekenen, zoals Robert Crumb. Ik vind dat Crumb tegenwoordig teveel in herhaling valt, maar zijn tekenwerk: *man, it really completely blows my mind!*"

Ondanks de veranderingen, waar je het zojuist over had, is je werk nog steeds verre van optimistisch. De decors die je tekent zijn nog steeds vergeven van het vuil. Je recente verhalenbundel My most secret desire *besluit je stemmig met een schurftige, gemuteerde foetus.*

"Dat is waar. *(gekwetst) I'm not exactly the optimist type of person.* Niet dat ik volledig depressief ben. Maar ik vind dit niet bepaald een gelukkige wereld. Verder heb ik grote moeite mijn eigen werk te analyseren. Ik probeer gewoon weer te geven wat ik voel. Ik denk niet echt aan een publiek."

Je werk schijnt sommige mensen te shockeren.

"Dat is niet met opzet. Ik maak het gewoon voor mezelf, zonder concessies. Ik ben honderd procent intuïtief en heb nooit iemand willen shockeren. Daar bestaat trouwens ook geen methode voor. Ik heb nooit gedacht: nu ga ik eens wat zeggen over menstruatie, of over castratie. Helaas heb ik ook de reputatie gekregen van de vrouw die in haar strips penissen afhakt *(grinnikt)* Nog steeds zien mensen mij zo. *I can't believe it!*"

Die castratie-scène was gewoon een mooie, onschuldige fantasie?

"(grinnikt) Ja, zoiets. Ik bedoel, ik zou nooit... *I'm a sweet girl."*

We hebben gehoord, dat je vroeger bij de nonnen op school hebt gezeten.

"Ja, als tiener, op de middelbare school. Het was een klooster, de nonnen waren lerares. We waren met alleen maar meisjes en moesten een uniform dragen. Het was erg saai. *(grinnikend)* Als je van zo'n school komt, ben je nooit meer dezelfde."

Toon Dohmen en Katrin Lambrette

(Advertentie)

VERDOMD ▷ GOED
TIJDSCHRIFT
NUMMER 4 LIGT IN DE WINKEL !
Nummers 1, 2 en 3 zijn nog te verkrijgen via de post (140BF/Fl.8 + 20BF postkosten). Schrijf naar V▷GT, Kammenstraat 41, B-2000 Antwerpen.

ACACIALAAN

Temper 1: De Soup of Existence *is het opvallende debuutalbum van striptekenaar Naam. De korte verhalen in het ruim zestig pagina's tellende stencilwerkje doen autobiografisch aan, maar spelen zich tegelijkertijd af in een onwerkelijke, oertijd-achtige wereld. Het stripboek, dat Naam onlangs in eigen beheer uitbracht, is gevuld met korte grapjes over de alledaagse liefdesperikelen van hoofdpersoon Temper. De onderwerpen zijn menselijk en vaak herkenbaar.*
Achter het pseudoniem Naam schuilt de 24-jarige Groninger Bastiaan Hooimeijer, die zich al jaren serieus met striptekenen bezig houdt. Hij tekent voor verschillende bladen, maar werkt daarnaast ook als vormgever, illustrator en ontwerper van posters en flyers. Nog voordat we met het interview beginnen, geeft Naam echter toe dat hij de laatste weken bijna geen lijn meer op papier heeft gezet. Sinds hij een professionele computer in huis heeft staan, wordt al zijn tijd door dat apparaat opgeslokt. Vol enthousiasme laat hij het resultaat zien van wekenlang werken met zijn gloednieuwe animatieprogramma. Het begin van een sfeervolle tekenfilm over een grappig mannetje speelt zich op het beeldscherm af. De tekenstijl van het filmpje is duidelijk dezelfde als die in De Soup of Existence. *Zelf noemt hij het een "paddestoelerige stijl." Het wereldje waarin hoofdpersoon Temper leeft, lijkt op het wereldje dat Bastiaan ervaart als hij in een trip van hallucinerende paddestoelen zit. Dat gevoel is te vergelijken met het roesgevoel dat je kan hebben als je tot over je oren verliefd bent. Liefde, seks en vrouwen zijn de voornaamste onderwerpen in* De Soup of Existence.

De Soup of Existence *doet autobiografisch aan. Ben jij zelf de hoofdpersoon Temper?*

"De verhalen berusten meestal op dingen die ik zelf heb meegemaakt, maar het karakter van Temper is niet mijn karakter. Er zijn mensen die mij er helemaal in herkennen, maar Temper is eigenlijk maar een klein deel van mezelf. Meneertje hormonen. Hij is ontstaan in de lente!"

Maar de verhalen zijn dus wel gebaseerd op jouw eigen leven.

"Vaak komen de stripjes voort uit een depressieve stemming nadat ik iets heftigs heb meegemaakt. Als ik een grappig stripje maak over iets waar ik echt mee zit, is het alsof ik Temper precies hetzelfde laat beleven, zodat ik even nuchter van een afstand naar mijn eigen situatie kan kijken. Alsof je bestudeert hoe die levensvorm zich gedraagt, ofzo. Op zich is het probleem dan natuurlijk nog niet opgelost, maar het doet wel goed om een keer hartelijk om je eigen situatie te kunnen lachen Daar heb ik een aantal keren heel veel aan gehad. *Dat doet een mens goed!"*

Temper doet zijn ding

Noem eens een voorbeeld van een stripje dat je hebt gemaakt naar aanleiding van iets waar je heel erg mee in je maag zat.

"Een voorbeeld. Euhmm... tja... *(lange stilte)* Het stripje over wanneer mijn twee beste vrienden elkaar ontmoeten. Wat er toen gebeurde was dat mijn beste vriend voor mijn neus met mijn beste vriendin het bed in dook."

Letterlijk voor jouw neus?!

"Ja. In mijn bed zelfs. Dat heeft even héél heftig gespeeld, met een paar rare naweeën. Ik wilde er niet mee in mijn maag zitten, maar ik voelde het gewoon. Ik was toen al volop met Temper bezig enzo, dus was het vanzelfsprekend dat ik er een stripje over zou maken. Dat heeft heel erg geholpen. Ik heb die strips toen ook aan hun laten lezen en dat luchtte op."

Was het niet eng om het ze te laten lezen?

"Ja, maar minder eng dan ze letterlijk te vertellen wat ik voelde. Normaal gesproken ben ik wat dit soort onderwerpen aangaat heel gesloten. Het is misschien wel een beetje kröm, maar als ik het niet had getekend en het hen daarna niet had laten lezen, waren zij er misschien nooit achter gekomen hoezeer ik met de situatie zat. Ik heb het ze nooit letterlijk kunnen zeggen."

Goh, dus je maakt iets mee, maakt er een stripje over en dat stripje heeft weer invloed op je leven.

"Ja, eigenlijk wel. Leuk hè?! *Het is therapeutisch verantwoord, kids! Allemaal doen!* Het grappige is dat ik de strips meestal teken wanneer ik depressief ben, waardoor ik zelf heel opgewekt wordt omdat ik het van me af heb kunnen tekenen, en dan geef ik het stripje aan iemand anders die heel opgewekt is, en die wordt dan hartstikke depressief. Je stopt er iets in en het komt er ook weer uit."

Er zijn mensen die vinden dat jouw verhaaltjes over Temper nogal lijken op comics uit de Amerikaanse underground van de jaren zestig, zoals het werk van Robert Crumb. De strips uit dat genre waren indertijd heel erg LSD-beïnvloed en uit jouw verhalen straalt ook zo'n drugssfeertje.

"Vorige zomer heb ik gewoon naar hartelust lopen slikken en in die periode heb ik de meeste Temper-stripjes gemaakt. Drugs hebben een grote invloed op mij gehad, dus is het logisch dat je dat ook terug ziet in mijn strips. Klaar. De strips uit de Amerikaanse underground zijn wel een invloedsbron geweest, dat ga ik niet ontkennen, maar het is niet zo gegaan van: *ik wil dat m'n strips wat jaren zestig underground-achtig worden, dus laat ik maar veel drugs gaan gebruiken* Maar wie weet ben ik onbewust met drugs begonnen omdat Crumb zulke leuke stripjes maakt. Ik weet het niet. Misschien had ik als kind juist al een preoccupatie voor drugs waardoor ik dat soort stripjes ben gaan lezen. Oorzaak en gevolg, daar ben ik heel slecht in."

Wat deed je eerder: Crumb lezen of drugs nemen?

"Crumb lezen Vroeger was ik helemaal weg van Crumb en meer van die undergound Amerikaanse tekenaars, weet je wel. *The Freak Brothers* van Gilbert Shelton heb ik echt een tijdje gevreten."

Heb je nog meer grote voorbeelden?

"Iedereen zal wel door hebben dat ik Vaughn Bodé leuk vind. Dat werk heeft me vroeger heel erg geïnspireerd. De oude *Heinz* is ook geweldig. Er zijn zo veel strips die ik tof vind Moebius heeft gewoon lekker leipe ideeën. Ik heb een tijdje heel erg gekickt op de tekenstijl van manga comics en Amerikaanse pulpie superhelden, omdat dat nieuw voor me was. Maar dat zijn allemaal van die technieken die op den duur gaan vervelen."

In tegenstelling tot de vele mannelijke striptekenaars die in verhalen over liefde en seks vrouwen afschilderen als afstandelijke wezens waar geen mens zich mee kan identificeren, belicht jij de vrouwelijke karakters in je strips net zo geloofwaardig als de mannelijke karakters. Dat doe je op een heel vanzelfsprekende manier, zonder dat het ook maar één moment geforceerd emancipierend overkomt. Toch heb je alle vrouwen autonamen gegeven. Vespa, Toyota, Mazda. Waarom is dat?

"Jahááá! Hahaha! Daar zijn al heel wat theorieën op losgelaten. Iemand dacht dat ik stiekem zou willen dat ik vrouwen kon besturen als een auto. Dat is niet zo. Of misschien ook wel, maar dat is niet de reden dat ik ze autonamen heb gegeven. Het begon met Mazda. Dat vond ik gewoon een leuke vrouwennaam. Daarna kwamen er meer vrouwen in de strip voor en toen leek het me wel een leuk idee om met die autonamen verder te gaan. Het moet wel een mooie naam zijn. Rolls Royce lijkt me niks. Of Volkswagen!

Barbara Stok

Temper 1 ligt voor *f* 7,50 in de betere stripwinkels. Het is ook à *f* 10,00 te bestellen via Postbus 1699, 9701 BR Groningen, 050 - 312 79 19

HMMM...
ZOZO LALA...
CHAHAHAHA!
PFFF
HM
RRRRRRRR
WRAAAAAAAGGH!!
...EN DAN NU NOG WAT VOOR DAT INTERVIEW...
HAHA

Het Laatste Oordeel

Fee en de tedere robots: Jam Tillier & Téhy
Uitg. Casterman; 48 pl.; kleur; harde kaft; *f* 24,25/BF 450.

God woont in Frankrijk. Er is geen andere verklaring voor het feit dat in dat land achteloos het ene na het andere blik verdienstelijke tekenaars open getrokken kan worden. Bij Casterman verscheen van *Fee en de tedere robots*, ambachtelijk gepenseeld door Béatrice Tillier. Plaat na plaat levert zij degelijk handwerk af, waarbij moeilijke camerastandpunten niet vermeden worden. De bijvoegelijke naamwoorden in de voorafgaande zinnen geven echter al aan waar de grenzen van de tekenares liggen. Technisch is alles in orde en Tillier draait wat van haar gevraagd wordt. Wat echter niet gevraagd wordt, wordt ook niet geleverd, want Béatrice is een ambachtsvrouw, geen kunstenares.
Dat hoeft op zich geen enkel bezwaar te zijn. Er zijn prima strips geproduceerd door ambachtelijke stripmakers. Wie echter ambachtelijk werk levert, moet niet iets anders pretenderen. Als Tillier een degelijke, nuchtere verhaaltjespoeper als compaan had gehad, was *Fee* ongetwijfeld een onderhoudend album geworden. Niet meer en zeker niet minder.
De duivel woont in Frankrijk. Er is geen andere verklaring voor het feit dat elke willekeurige malloot van uitgevers de gelegenheid krijgt zijn pennediaree als stripscenario in druk te laten verschijnen. Ditmaal bakt Téhy ze bruin. In een onbestemde tijd op een onbepaalde plaats (zal wel weer Parijs zijn) is alles weer eens chaos. In een barok en vervallen bouwwerk boven op een dam werkt een poppenmaker bezeten aan het weer tot leven brengen van de feeën die volgens de sprookjesboeken ooit hebben bestaan. Elke poging mislukt en levert slechts levende poppen op. Deze aardige vondst wordt door Téhy zo snel mogelijk verdronken in pathetische kletskoek (..de sterren...helemaal daarboven... kleine verlichte hangende zielen...) en een breeduitgesponnen zoektocht naar de herboren fee door een 'mislukt' produkt van de poppenmaker. De pretentieuse prietpraat van Téhy is de doodssteek voor het album. De nijvere Tillier en de opgewonden Téhy hebben nimmer contact en daardoor hebben tekeningen en tekst weinig met elkaar te maken en wisselwerken nergens. Daardoor is *Fee en de tedere robots* een stripalbum dat geen echte strip is.

(jef)

Tillier & Téhy

Twintig jaar later
Dany & Van Hamme
Uitg. Le Lombard; 60 pl.; kleur; *f* 11,25/BF 210; s.k.; *f*23,50/BF 425; h.k.

Twintig jaar geleden was *Avontuur zonder helden* een bijzonder album. De auteurs Dany en Van Hamme probeerden een ander soort strip te maken. Een strip over het menselijk tekort, waarin de overlevenden van een vliegramp in het Amazonegebied op alle mogelijke manieren proberen te overleven. En als het daarop aankomt, komt de ware aard van de mens boven. Helden bestaan niet, zo wilden de auteurs de lezers doen geloven. Hoewel de personages in *Avontuur zonder helden* niet meer waren dan platte papieren figuren, was de poging die Dany en Van Hamme deden destijds gedurfd. Het album werd dan ook een klassieker.
Nu proberen de beide heren hun poging van twintig jaar geleden nog eens over te doen. Helaas. Het resultaat van deze poging is erbarmelijk slecht. Het album *Twintig jaar later* vertelt over de overlevenden van de ramp, die nog één keer met hun gezamenlijke verleden geconfronteerd worden. Een voor een worden ze vermoord. Inzet is een document met bezwarende informatie over hooggeplaatste heren, dat nog ergens in het vliegtuigwrak verborgen zit. De overlevenden worden de inzet van een smerig politiek spel, waarin een mensenleven niet telt. Weer proberen de auteurs de ware aard van de mens te verwoorden in een strip. Waar ze dat in *Avontuur zonder helden* nog deden in de vorm van een rampenverhaal (in die tijd waren rampenfilms als *Airport* en *Towering inferno* erg populair), daar kiezen ze in *Twintig jaar later* voor de vorm van een doorsnee avonturenverhaal. Maar

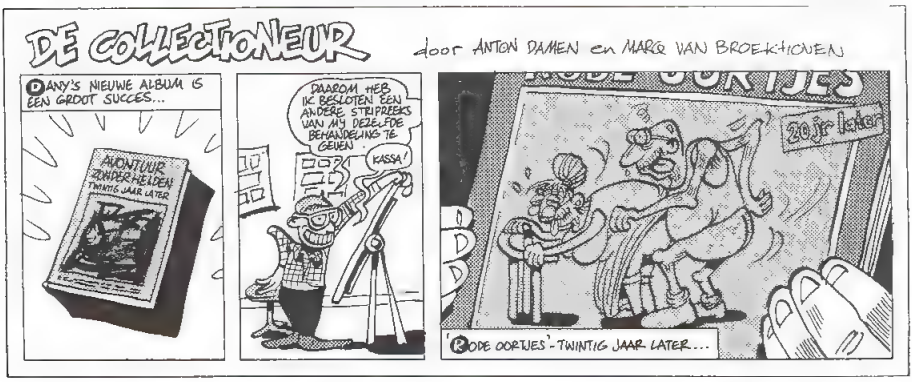
DE COLLECTIONEUR
door ANTON DAMEN en MARC VAN BROEKHOVEN
DANY'S NIEUWE ALBUM IS EEN GROOT SUCCES...
AVONTUUR ZONDER HELDEN
TWINTIG JAAR LATER
DAAROM HEB IK BESLOTEN EEN ANDERE STRIPREEKS VAN MY DEZELFDE BEHANDELING TE GEVEN
KASSA!
20 jr later
'RODE OORTJES'-TWINTIG JAAR LATER...

het album scoort noch als filosofisch statement, noch als avonturenverhaal een voldoende.
De boodschap in *Twintig jaar later* komt niet uit de verf, omdat de auteurs de hoofdpersonen zo mogelijk nog platter hebben neergezet dan in *Avontuur zonder helden:* de stoere, blonde held, de eerbiedwaardige en wijze Chinees, de nobele Indiaan en de laffe en onbetrouwbare Poolse rijkaard. Door het gebruik van dergelijke stereotypen komt het statement dat de auteurs wilden neerzetten nergens geloofwaardig over.
Dit had allemaal nog niet zo erg hoeven zijn, als *Twintig jaar later* een onderhoudend en meeslepend verhaal had verteld. Maar ook dat is niet het geval. De vaart wordt voordurend uit de vertelling gehaald, doordat Van Hamme de dialogen gelarderd heeft met historische feitjes, waarschijnlijk met het doel het geheel geloofwaardiger te maken. Dieptepunt is de dialoog van een Israelisch geheim agent die vertelt over het gevaar van een geheim genootschap van oud SS'ers, de Odessa. Met een verwijssterretje wordt onder aan de pagina nog even aan de lezer meegedeeld, dat dit 'helaas waar' is. Dergelijke schoolmeesterpraktijken passen misschien in de *Oom Wim*-verhalen uit de jaren vijftig, maar zeker niet meer in een spektakelstrip uit de jaren negentig. En dit voorbeeld staat niet op zichzelf. Het hele album is vergeven van eindeloze dialogen waarin de situatie in de wereld even moet worden uitgelegd.
Twintig jaar later is dan ook een dodelijk saai album. Van Hamme heeft een slecht scenario geschreven. Nergens wordt de lezer bij de keel gegrepen. Hij wordt noch overtuigd van het menselijk tekort waarover de scenarist had willen vertellen, noch meegesleept in een spannend avontuur zodat hij ademloos het album tot aan de laatste pagina uitleest. Neem daarbij het houterige tekenwerk van Dany (de man is nu eenmaal een slecht realist, die zijn personages alleen maar apensmoeltjes of brede kinnebakken kan meegeven) en je hebt voldoende reden dit album niet aan te schaffen. *(Hans)*

Dany & Van Hamme

Je mag alles met me doen
Landman
Uitg. The drowning man; 28 pl.; zwart-wit; *f* 15,00; s.k.; *f* 30,00; h.k.

Yuri Landman is een van die veelbelovende striptekenaars, die hard aan de weg timmeren om hun werk onder de aandacht van een groter publiek te krijgen. Hij maakt persoonlijke verhalen in prachtige kleuren. Maar helaas voor Landman is zijn werk nog net niet goed genoeg om door een uitgever in albumvorm te worden gegoten. Daarom besloot hij het maar zelf te doen. In een oplage van vijfhonderd exemplaren is er nu *Je mag alles met me doen*, gekopieerd in zwart-wit, zodat de lezer verstoken blijft van Landmans knappe kleurgebruik.
Je mag alles met me doen schetst een avond (en een ochtend) uit het leven van een groep vrienden uit de provincie. En dat doet de auteur op een bijzonder levensechte manier. Het album vertelt geen standaard verhaal. Sterker nog, de auteur heefte eigenlijk heel weinig te vertellen. Hij registreert slechts de treurigheid en leegte in het bestaan van een groep adolescenten, die hun zaterdagavond doorbrengen met gesprekken over niets, bier, joints en onvervulde seksuele fantasieën. De dialogen die het album dragen, lijken rechtstreeks uit het leven gegrepen. Landman schetst een uitzonderlijk realistisch beeld van jong zijn in de jaren negentig. *Je mag alles met me doen* is dan ook een sterk debuut. Geen actie, geen spetterende humor, alleen sfeer. Maar die sfeer is zo knap overgebracht, dat het album toch geen moment verveelt.
Landman tekent in een naïeve klare lijn, die ondanks de duizend-en-één invloeden die erin te ontdekken zijn, heel eigen overkomt. Minpunt aan zijn tekentalent zijn de gedrochtelijke tekstballonnetjes, die soms maar half gevuld zijn met tekst en door hun grootte erg overheersen in de tekeningen. Maar zo is er op ieder debuut iets aan te merken. Het zal niet lang meer duren voordat Landman goed genoeg is voor het grote werk. Hopelijk kan hij het publiek dan zijn werk in kleur tonen. *(Hans)*

Landman

Old Cake Comix
Diversen
Uitg. Oog & Blik; 84 pl.; zwart-wit; slappe kaft; *f* 14,95.

Vrouwelijke striplezers zijn er niet veel. Wie over beurzen loopt, moet goed zoeken tussen de hordes mannelijke bezoekers naar iets wat op een vrouw lijkt. Ook vrouwelijke stripmakers zijn zeldzaam. Blijkbaar zijn vrouwen minder beeldgericht dan mannen. Op het gevaar af te generaliseren en te vervallen in clichés, kun je stellen dat beeld voor veel vrouwen te expliciet is om hen te kunnen bekoren. Om die reden worden veel mannen wèl opgewonden van pornoplaatjes en veel vrouwen niet. Een plaatje geeft weinig ruimte voor eigen interpretatie. Vrouwen houden er juist van hun fantasie los te laten, een reden waarom veel mannen 'typische vrouwenlectuur', zoals bouquetreeks-romans, veel te zoet vinden. Het is te weinig concreet, het zweeft te veel. De lezer krijgt te veel ruimte bij de interpretatie van de beschreven dingen. In mannenlectuur draait het meer om de handeling. In 'typische mannenboeken', zoals de *007*-verhalen van Ian Fleming, wordt de fantasie van de lezer geen vrijheid gegund. De auteur neemt de aandacht van de lezer mee door het hele boek. En als de aandacht nergens afgeleid wordt, is het een goed boek.
Dit verschil in de betekenis van beeld, vind je ook terug in het weinige werk van vrouwelijke stripmakers als je dit afzet tegen dat van hun mannelijke collega's. Zo zijn er onder de toch al weinige, vrouwelijke stripmakers, maar heel weinig realistisch tekenaressen. Een mooi voorbeeld hiervan is terug te vinden in

Old Cake Comix, een bundeling korte verhalen van vrouwelijke stripmakers. Van de 32 auteurs die aan dit boekwerkje meewerkten, zetten alleen Erika Raven en de Engelse Sheedy hun verhalen niet in abstracte tekeningen op papier. Maar los van dit grafische aspect, is er ook een inhoudelijk verschil met strips van mannen. Waar in strips van mannen meestal de handeling centraal staat en er wordt toegewerkt naar een climax, daar draait het in de meeste strips van vrouwen vaak om een enkelvoudige anecdote of een gevoel.
Dit maakt *Old Cake Comix* voor de vele mannelijke striplezers die het potentieel koperspubliek vormen, tot een heel bijzonder boekje. Niet zozeer omdat alle verhalen in *Old Cake Comix* nu zo vernieuwend zijn, maar wel omdat ze door hun andere manier van aanpak de grenzen van het medium in veel gevallen verleggen. Toch is niet ieder experiment geslaagd. Doordat strip gebruik maakt van beelden, is het een verhalend medium. Daarom leent het zich niet voor strips die uitsluitend een gevoel willen uitdrukken. Een stripmaakster als Maria Björklund moet zich afvragen of ze in de toekomst niet beter een roman kan schrijven, of muziek moet maken. Je kunt nu eenmaal geen strip maken zonder ook iets te vertellen. Een strip waarin je alleen een gevoel wilt uitdrukken, komt niet over. Wat dat betreft heeft een auteur als Barbara Stok veel beter begrepen hoe het medium werkt. In haar strips staat ook altijd een gemoedstoestand centraal, maar Stok giet dat wat ze wil overbrengen in de vorm van een anecdote. Daardoor komen haar strips wel over.
Al met al biedt *Old Cake Comix* voldoende werk van het niveau Barbara Stok om het een lezenswaardig boekje te noemen. Naast bekende namen als Maaike Hartjes, Andrea Kruis en Roberta Gregory werkten er aan het boekje veel onbekende stripmaaksters mee. Alleen daarom is het boekje al interessant genoeg om het in ieder geval eens door te bladeren. *(Hans)*

(Advertentie)

Mechels Stripspektakel 97
Malines 97 festival de la BD
14 SEPT 97
Cultureel Centrum A. Spinoy
Minderbroedersgang 5
2800 Mechelen-Malines
Programma
- + 200 m internationale standhouders
ruim aanbod van nieuwe en tweedehands-stripverhalen
alle stripaanverwante objecten, curiosa, posters, prentkaarten en originele tekeningen
- gelegenheidsuitgaven van 2 kleurenlitho's van Marc Sleen, genummerd en gesigneerd
- signeersessies van verschillende evenaars van volgende uitgeverijen: Le Lombard Talent, Casterman en Dupuis
- elke bezoeker en standhouder maakt kans om met zijn inkomticket een van de weerlig lichos te winnen van Pom (Piet Pienter en Bert Bibber) gesigneerd en gedagtekend
- videovoorstelling voor de allerkleinsten
- exclusieve tentoonstelling van Kuifje-curiosa (jaren 1930-'60); deze stukken werden uitgeleend door verzamelaars uit binnen- en buitenland, speciaal voor dit evenement
exposition exclusive d'objets Tintin (années 30-60), pièces appartenant à des collectionneurs Belges et étranger
Inkom - Entrée : 80 fr
Voor inlichtingen - Voor De torens, Christian, 09-32-015-31-67-89
Bertrand, 00-32-015-20-87-56
" Groot aanbod antiquariaat "

Zeker Lezen

De torens van Schemerwoude
Hermann
Uitg. Arboris; kleur; slappe kaft; harde kaft.

Met dank aan de schepper en Greg is Hermann uitgegroeid tot een van de grote stripmakers van het Europese continent.
Aanvankelijk ontwikkelde hij zich vooral tekentechnisch en liet zich leiden door de scenario's van Greg. Eenmaal vertrouwd met de tekenpen, wilde Hermann zich niet meer neerleggen bij het verbeelden van andermans gedachten alleen. Een niet onbelangrijke rol daarbij speelde dat de tekenaar er zeer uitgesproken meningen op na houdt. Nuanceringen zijn bij hem vaak een vorm van zwakheid en dienen zoveel mogelijk vermeden worden. De scenario's die hij zelf begint te schrijven zijn bijna zonder uitzondering een verbeelding van zijn opvattingen. Zijn eerste stappen op dit gebied resulteerden in de serie *Jeremiah*. In een niet al te verre toekomst heerst het recht van de sterkste en etaleert de mens zijn slechtste eigenschappen. Het is duidelijk: Hermann heeft weinig vertrouwen in de mensheid.
Toch biedt *Jeremiah* Hermann niet de optimale gelegenheid om zijn wereldbeeld te etaleren. *De torens van Schemerwoude* blijkt wel het ideale medium. De Middeleeuwen zijn Hermanns tijdperk. Het is een rauw tijdperk, waarin overbodige sentimenten fataal kunnen zijn en spiritualiteit en aardsheid hand in hand gaan. Het is de wereld van Hermann. In *De torens van Schemerwoude* vertelt Hermann verhalen uit een wereld die de zijne is, en die zin is het een auto-biografische strip. Dat maakt de serie bijzonder. Hoewel de plots niet altijd even sterk zijn, hebben de verhalen steeds een extra lading omdat ze een verbeelding zijn van Hermanns nauwelijks bedwongen emoties. Alles is heftiger, intenser, wreder. Juist een strip over de Middeleeuwen wint daarmee aan de kracht. Een vergelijkbare strip als *De gezellen van de schemering* is een schitterend juweeltje, maar legt het nadrukkelijk af tegen de rauwe indrukwekkendheid van deze ongepolijste edelsteen. Zoals Hermann het tijdperk schildert, ziet het er niet uit. Zo is het. En zo is Hermann ook. In het laatste deel sterft de hoofdpersoon Aymar. Niet toevallig heeft Hermann op dat moment blijkbaar alles gezegd. Het heden eist de aandacht op. Hermann vond op de Balkan nieuwe Middeleeuwen. *(Jef)*

De torens van Schemerwoude: Babette, Eloise van Grimbergen, Germain, Reinhardt, Alda, Sigurd, William, de Seldsjoek, Khaled en Olivier

Hermann

PrikBord

Voor de *StripVoorspelling* van ons vorige nummer meldde uitgeverij Arboris dat het nieuwe album van **Ranx** zou verschijnen. Helaas, de fans van deze bionische krachtpatser zullen moeten wachten tot een andere uitgever het boek in het Nederlands uitbrengt of zich tevreden moeten stellen met de Franstalige uitgave. Arboris ziet af van de vertaling door "de uitzonderlijk hoge royalty-eisen," zo liet een woordvoerder van de uitgever weten. HvS

Van heinde en verre waren ze gekomen, de genodigden voor de opening van de tentoonstelling **Gebouwd in verbeelding.** De landelijke pers schonk volop aandacht aan de opening van de expositie en het uiteindelijke doel: de bouw van een Stripmuseum te Groningen. Voor wie wil nagenieten of de expo volledig gemist heeft is er het boek *Gebouwd in verbeelding* (ISBN 90-6208-132-0; donateurs *f* 25,00; overige geïnteresseerden *f* 39,90). In het superlange voorwoord neemt Max van Rooy architectuur en strip onder de meetlat. Herma Hekkema besteedt uitvoerig aandacht aan de rol en plaats van het toekomstige museum. Daarna is het aan de tekenaars om het publiek via hun vormgeving te overtuigen. François Schuiten gaat samenwerken met de uiteindelijk architect. Eerst echter probeert de wethouder van Ruimtelijke Ordening samen met een heleboel anderen, het rijk te overtuigen dat men nu toch over de brug moet komen met die laatste twee miljoen. Dan pas kan er echt gebouwd worden. Omdat alle kleine beetjes helpen, kan wie nog wat geld kwijt wil *f* 30,00 overmaken op gironummer 3274720 onder vermelding van "donateur." KvW

Fantasierijk ontwerp van Hanco Kolk

Uitgeverij De Harmonie is hard op weg zich een onmisbare plaats in de stripwereld te veroveren. De laatste jaren brengt ze steeds regelmatiger albums uit van jong Nederlands talent. Dit keer is het het boekje *Fokke en Sukke hebben altijd wat* van het trio **Reid, Geleijnse en Van Tol**, bekend uit onder meer *Incognito*. Voor 17 gulden en 90 centen krijgt de lezers negentig bijzonder grappige cartoons voorgeschoteld over spontane ejaculaties, krachtige protestliederen, dode olifanten en telekinetische theeserviezen. Een aanrader voor iedereen die zowel van melige als politiek incorrecte humor houdt.
Of Reid, Geleijnse en Van Tol het net zo ver brengen als hun voorganger **Gummbah,** zal nog moeten blijken. Drie jaar geleden bracht De Harmonie Gummbahs debuutalbum uit. Inmiddels publiceert deze cartoonist en stripmaker in *Humo*, *De Volkskrant* en *Nieuwe Revu*. Zijn derde boek, *Hoe Eddie in balbezit kwam*, ligt nu in de winkels. Voor *f* 19,90 koop je dan 112 bladzijden vol grappen die variëren van briljant tot geniaal. Hopelijk zet De Harmonie haar uitgavebeleid nog lang door. HvS

In deze rubriek worden met vaste regelmaat Franstalige albums genoemd, die de Nederlandstalige lezer worden onthouden. Dat is misschien irritant, maar de Franse edities bieden regelmatig zoveel extra's, dat we dat jullie niet willen onthouden. Neem nu het onlangs verschenen vijfde deel van *Het dagboek van een bos* door **Servais**. Bij de eerste Franstalige druk wordt gratis een mini-portfolio geleverd, bestaande uit zes speciaal voor deze editie getekende prenten. Leuk toch? Dupuis leverde overigens al eerder soortgelijke extraatjes bij de eerste drukken van albums van *Theodoor Cleysters* en *Kogaratsu*. Alleen in het Frans, uiteraard. PvG

DE BEST VERKOCHTE STRIPS VAN DE MAANDEN MAART EN APRIL

"Filo, eindelijk een echte Nederlandse comic! Gewaagd en nog goed ook!"

SERIES

1 **Aria 19: Sacrister**
2 **Natasja 17: De zwarte weduwe**
3 **Suske en Wiske 252: Volle maan**
4 **Sammy 33: Lijfwachten en apenstreken**
5 **Kronieken van de zwarte maan 7: Orkanen van zwart jade**
6 De metabaronnen 2: Honorata
7 Axel Moonshine 24: Muskie, altijd en eeuwig
8 Guust 15: Van flaters tot kraters
9 Klaagzang der dorre gewesten 3: Vrouwe Gerfaut
10 Suske en Wiske 251: De verraderlijke Vinson

"Harry Dickson deel 5 ik niet heelemaal begrijp goed snap. Vertaaling beetje slegt. Zal wel Fransman zijn die goet Nederlans spreken kunt."

OVERIG *)

1 Avontuur zonder helden twintig jaar later (Dany & Van Hamme)
2 Caatinga (Hermann)
3 Griffu (Tardi/Manchette)
4 Moordende levenslust (Boucq)
5 Fee en de tedere robot (Tillier & Téhy)
6 Hartenvreter 3: De droom van de parelvlinder (Gallié)
7 Gulliveriana (Manara)
8 Gebouwd in verbeelding
9 Een passie voor uitdagingen (Follet)
10 Het leven trekt aan mij voorbij (Van Zanten)

De Z-Lijst komt tot stand, dankzij de volgende winkels: Het B-Gevaar, Balloon Express, Het Besloten Land, De Boekenhalte, Eppo, Franka, Gilles de Geus, Gobelijn, Het Land van Langvergeten, Leidse Stripshop, Mieke's Striptuek, Noord, Paard van Troje, Plok, Strips en eh... dangesl, De Poort, De Rat, Snoek, De Striep, 't Strippie. Ook het cursieve commentaar is van de deelnemende winkeliers.

*) De lijst "Overig" omvat one-shots, tweeluiken en trilogieën.

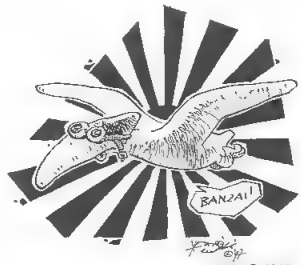

'19
nktvis Prutduktie

Barok, complex, wijdvertakt, lichtjes gek en tamelijk gewaagd. Zo omschrijft **Moebius** zijn nieuwste, 2.500 platen tellende strip *De Icarus-mutatie* in de 1997-versie van het Vlaamse cultuurjaarboek *Snoecks* (*f* 27,50). **Jean Annestay** schreef het scenario dat, nog steeds aldus Moebius, genoeg ingrediënten bevat om bij Japanners in de smaak te vallen. Als dat maar niet betekent dat deze postmoderne visie op Icarus aan onze Europese neuzen voorbij gaat. TD

Het leek stil rond Tardi en Warnauts & Raives. Inmiddels is duidelijk dat de stilte niet lang meer zal aanhouden. Voor dit najaar staat bij uitgeverij Casterman de vertaling van *Les der des des der* gepland, een strip waarin **Tardi** nogmaals over de Eerste Wereldoorlog vertelt. Ditmaal doet hij dat niet in zijn eentje, maar op scenario van de tot dusver onbekende **Daninckx**. De presentatie van het album zal vergezeld gaan van een expositie in Turnhout.
Tegen die tijd zal het eerste deel van de nieuwe, vijfdelige strip van **Warnauts & Raives** reeds enige weken vertaald en al in de winkels liggen. De serie heet *Les suites venetiennes* en speelt in het Venetië van de zeventiende eeuw. TD

meer aan zijn trekken komen. De oude meester voelt de jaren en wil zich niet meer verbinden aan zenuwslopende deadlines. Hij tekent in zijn eigen tempo. Gezien de lotgevallen van Hans Kresse lijkt dat niet onverstandig.
SjoSji 14 brengt voorlopig het laatste verhaal van *De familie Fortuin*. Pas volgend jaar zullen de avonturen van deze strip-Flodders opnieuw in het blad verschijnen. De Wit wil een half jaar pauzeren. De redaktiestrip zal wel blijven verschijnen. Ter compensatie wordt onder de titel *De cowboys* de onverslijtbare strip *Stampede* van Peter de Wit weer uit de kast getrokken. Elke editie worden twee pagina's aan de westernstrip gewijd. Omdat de strip niet

De leesteljkste meneer uit Fin de semaine (NIX)

Onlangs bewees de film *Blue in the face* met succes dat een sigarenwinkel behalve een onooglijk rookhol ook een boeiend kruispunt van verhalen kan zijn. In de recente stripbundel **Fin de semaine** werd de sigarenzaak vervangen door een hoekhuis voor vijf heren en werkt de formule nog steeds. De jonge Belgen Bart Schoofs, Nix, Karel Lauwers, Nunes en Foob tekenden elk voor het verhaal van één heer. Johan de Moor verzorgde het kleurenomslag. Met een amusant, mooi uitgevoerd stripbundeltje als resultaat. *Fin de semaine* (Uitg. Grint; ISBN 90-803699-1-8; *f* 14,95/BF 250) verscheen ter gelegenheid van de eerste verjaardag van de Leuvense stripwinkel Het besloten land. Een meer dan feestelijke uitgave. TD

In **SjoSji 13** begint een nieuw *Storm*-verhaal van de hand van Lodewijk en Kelly onder de titel *De Dallas-paradox*. In het verhaal keren oude bekende uit het eerste door Kelly getekende verhaal terug. Ditmaal keert Storm terug naar de jaren zestig van deze eeuw en ontmoet Kennedy en Monroe. Wie snakt naar het werk van Don Lawrence zal dit jaar niet

compleet een pagina vult, maakt De wit steeds een aanvullend strookje met de avonturen van de indiaan Hihahoeha. Eveneens in **SjoSji 14** begint het tweede deel van het laatste *Franka*-avontuur. In *De ogen van de roerganger* achtervolgt Franka haar grote liefde tot in Maleisië. Een natte jongensdroom. JN

Het rommelt bij het toonaangevende Franse stripblad (**A Suivre**), de barometer van het stripprogramma van Casterman. De redactie meent dat het publiek steeds minder bereid is om de strips als vervolgverhalen tot zich te nemen. Na twintig jaar stripgeschiedenis wil men het blad aan haar tijd aanpassen. Hoe weten ze in Parijs nog niet precies. Wel dat de nieuwe bladformule op zijn vroegst begin 1998 van start gaat. Overigens ontkent de woordvoerster van de redactie elk verband met de plannen van Casterman Benelux voor de herrijzenis van het Nederlandstalige *Wordt Vervolgd*. TD

Volgens de redaktie bij de meeste stripwinkels in Amsterdam te verkrijgen. Voor andere liefhebbers te bestellen bij Thomas Langendijk, Oetgensstr. 119, 1091 RC Amsterdam. Wat, wie? Natuurlijk, **Insanity**. Dit amateurblad in zwart-wit heeft inmiddels nummer 5 en 6 op de markt gebracht en weet te melden dat no. 7 nog dikker wordt. Wij vinden het best en hopen in elk geval extra veel verhalen van Alex Turk aan te treffen. De overige bijdragen variëren van graffiti-art tot Manga-neefjes. Henk da Mauz lijkt verdacht veel op de beroemde muis van Gotlib, of zou het een kloon zijn? KvW

Jarenlang stamden initiatieven in de Nederlandse stripwereld louter van individuele uitgeverijen, speciaalzaken, het Str!pschap en andere goedbedoelende clubs van liefhebbers. Overkoepelende organisaties kwamen niet van de grond, zodat de kring van liefhebbers weinig veranderde. In het staartje van de jaren negentig lijkt het erop dat de stripwereld alsnog over haar eigen schaduw heen gaat springen. Niet alleen beschikt Nederland binnenkort hoogstwaarschijnlijk over een eigen stripmuseum. Eind april werd duidelijk dat ook de plannen voor een **Nederlands Centrum voor Beeldverhaal** werkelijkheid zullen worden. Het Centrum is een initiatief van de Stichting Beeldverhaal Nederland, beter bekend als de organisator van de Haarlemse Stripdagen, en zal in Haarlem tegenover het Frans Halsmuseum gevestigd worden. Het Centrum wil bijdragen aan "de ontwikkeling en

Insanity' Henk da Mauz als kloon

kwaliteit van de Nederlandse beeldverhalen en de daaraan verbonden cultuur in en buiten Nederland." Daartoe worden een bibliotheek, gehoorzaal, expositieruimte en museumcafé in het pand ondergebracht. De plannen voor het Centrum zouden zijn afgestemd met het Groninger Stripmuseum, zodat beide organisaties eensgezind de Nederlandse strip een nieuwe impuls kunnen geven. Zodra de kersverse instituten daadwerkelijk hun eerste vruchten afwerpen, zullen jullie dat van ons horen. Vooralsnog zijn we zelf ook zeer benieuwd. TD

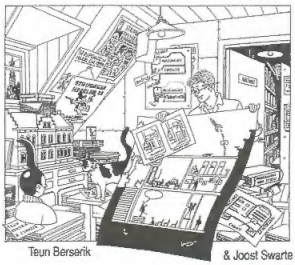

Teun Berserik & Joost Swarte

Dat wij in ons vorige nummer verzuimden nieuws te melden van het **Zone 5300**-front, wil niet zeggen dat de redactie van dit Rotterdamse tijdschrift de lier aan de wilgen heeft gehangen. Integendeel, het nummer dat in **juni** in de winkels ligt, biedt weer veel moois. Wat te denken van een vier-paginaverhaal van Fred de Heij en Pieter van Oudheusden over de gruwelijkheden van de Eerste Wereldoorlog? En wat van een nieuw lang verhaal van onze nationale troela *Eefje Wentelteefje*, getiteld *Jokkebrokje waarom jok je?* Dit verhaal van de Tilburger Jeroen de Leijer loopt over in de strip van een andere Tilburger, Ivo van Leeuwen, over Artur Riemslag. Verder in dit nummer de strip *De laatste soldaat* van nieuwkomer Maurice Hof.
En wie in de maand juni nog meer wil lezen van de *Zone 5300*-tekenaars, moet ook het nieuwe nummer van het jongerenblad **Webber** (je weet wel, die met de slogan 'not for girls en parents') aanschaffen. Bij dit nummer zit een **gratis stripalbum** met werk van onder anderen Berend Vonk, Maaike Hartjes, Erik Kriek, Marc van der Holst, Typex, Milan Hulsing en Michiel de Jong. Voorwaar, een lovenswaardig initiatief. Heb je naast de verhalen over Katja Schuurmans en Pamela Anderson ook ook eens een andere reden om dit blad uit het schap van de supermarkt te trekken. HvS

Sinds **Vicomte** acht jaar geleden de eerste cyclus van *Het land van Langvergeten* voltooide, is vrijwel niets van deze tekenaar vernomen. Onlangs verscheen echter (in het Frans althans) het eerste deel van een nieuwe serie van zijn hand, *Sasmira*. Net als in *Het land van Langvergeten* lopen ook in *Sasmira* heden en verleden in elkaar over. Het tekenwerk van Vicomte is opnieuw een lust voor het oog. De luxe editie in een oplage van vijfhonderd exemplaren, die toch fors over de tweehonderd piek waren geprijsd, was dan ook binnen een dag uitverkocht. PvG

Marq van Broekhoven, vooral bekend door zijn stripwerk voor *SjoSji, ZozoLala* en *Incognito*, doet ook in stilte veel goeds. Met een zekere regelmaat geeft hij als uitgeverij **Juttemis** in eigen beheer strips van eigen hand uit. De laatste publikatie is een bundeling van stroken van *Fritz Pitz*, een strip die Marq samen met vaste compaan Anton Damen maakt voor *Incognito*. Het aanbevelenswaardige boekje is te verkrijgen door *f* 4,75 over te maken op girorekening 4457519 t.n.v. M.R. van Broekhoven, Breda, onder vermelding van JUT 28. JN

Inktvis Prutduktie

Van alle *bullshit* die onder de noemer "superhelden" op de markt wordt gegooid, vormt het spul over Batman nog het vaakst een positieve uitzondering. Dat vinden meer mensen en die hebben zich reeds enige tijd verenigd in de enige echte **Nederlandse Batman Fanclub** (Van Kanstraat 20; 6412 ZW Heerlen). Na even warm te hebben gelopen, acht de fanclub de tijd nu rijp voor een "op professionele wijze gedrukt en vergaard" tijdschrift: *Signals of the dark knight*. Een abonnement op

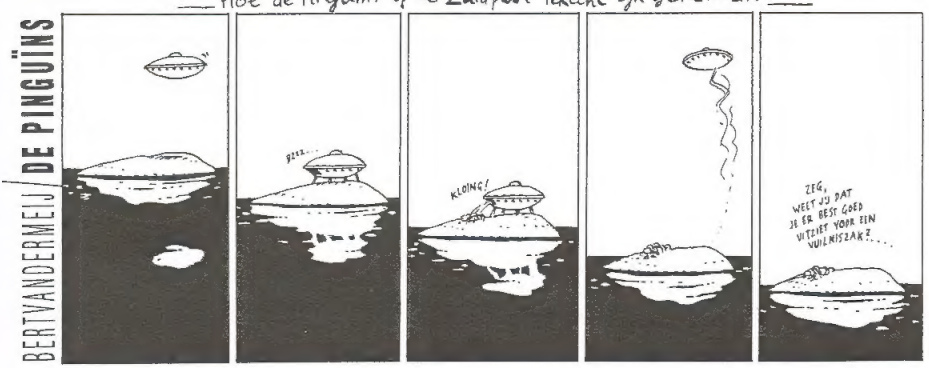
BERT VANDERMEIJ / DE PINGUÏNS
Hoe de Pinguïns op de Zuidpool terecht zijn gekomen:
PIEZ...
KLONG!
ZEG, WEET JIJ DAT JE ER BEST GOED UITZIET VOOR EEN VUILNISZAK?...

dit *glossy* periodiek kost *f* 40,00 voor vier nummers (giro 4494653 ten name van J. Housen op voormeld adres). De fanclub maakt op de stripbeurs van Dordrecht haar eerste opwachting. PvG

Dit voorjaar verscheen het tweede nummer van het Franse stripinformatieblad **9e art**, de opvolger van het legendarische *Les cahiers de la bande dessinée*. De tweede *9e art* (FF 115) biedt lijvige én lezenswaardige artikelen over onder andere Chris Ware, George Herriman en André Juillard plus algemene beschouwingen over het beeldverhaal en stripgeschiedenis. Voor francofone striplieffebbers des te meer de moeite waard, omdat het (eveneens legendarische) taaie jargon van *Les cahiers* in *9e art* tot een minimum beperkt blijft. *9e art*, 121 rue de Bordeaux, 16000 Angoulême, 05-45386565. TD

9e Art is een uitgave van het Franse stripmuseum in Angoulême. Bij datzelfde *Centre national de la bande dessinée et de l'image* verscheen het afgelopen jaar nog een handvol opmerkelijke uitgaven. Zoals een boek over de ideale stripcollectie, **La bédéthèque idéale** (FF 89), en de gratis aan te vragen handleiding **La conservation des dessins originaux** over hoe je originele platen en tekeningen duurzaam kunt conserveren. Daarnaast presenteerde het Centre met *Cinq-Mars* (FF 95/BF 650) van **René Giffey** het eerste deel in haar reeks heruitgaven van historische strips. Aardig is ook de 36 pagina's tellende catalogus **Krazy Herriman** (FF 48) ter gelegenheid van een overzichtstentoonstelling van het werk van de schepper van *Krazy Kat*. Niet alleen promoot het museum de strip op papier, ook op video vraagt zij aandacht voor het medium. In haar video-collectie **Portrait d'auteur** kwamen tot dusver Charlier, Morris, Vance en Juillard aan bod. De banden kosten FF 95 per stuk en zijn, net als de eerder genoemde titels, te bestellen bij: Mosaïques, 6a rue des Champs-Elysées, 1050 Brussel, 02-5128672. TD

Duurzaam geconserveerd: Cinq-Mars

Alles al geprobeerd en nooit bij Marvel of andere superhelden-melkers aan de bak gekomen? Geen tranen, er is een vers hulpmiddel op de markt. **How to draw comic book heroes and villians** (ISBN 0-8230-2245-5, *f* 35,00) is hét redmiddel voor elke vertwijfelde amateur. Voor ieder ander werken de tekeningen behoorlijk op de lachspieren. De samensteller Christopher Hart heeft het ongetwijfeld met een goed hart geschreven en beslist tekentechnisch verantwoord aangepakt. Wil het dan nog niet lukken? **Tom Alvarez** gaat vrolijk verder met de tekenles in **How to create action, fantasy and adventure comics** (ISBN 0-89134-661-9, *f* 50,00). Met al deze handleidingen raakt de superhelden-markt overvol en het schijnt economisch toch al niet zo gladjes te verlopen. De idealen van superhelden zijn terug te vinden in **Ideologie und Propaganda in den Marvel-Superheldencomics** (ISBN 3-631-44460-5, *f* 110,00). In dit wetenschappelijke werkje stelt **R. Schweizer** de politieke idealen van de comic-markt aan de kaak. Theoretisch in taai-Duits. Voor wie de superheld en zijn industrie van alle kanten wil bekijken echter een aanrader. KvW

Grap/grol van Valkema

Gerben Valkema timmert aardig aan de weg. De tekenaar, die o.a. voor *Impuls* werkt, geeft **Grappen en grollen** in eigen beheer uit. De boekjes, getekend in een stijl die aan Leever en Janry doet denken, zijn voor *f* 3,95 te koop bij Modern Papier te Groningen. KvW

Prettig gestoord is niet gek en elk geniaal creatuur heeft curieuze trekjes. Voorbeelden? **The big book of weirdos** staat er vol mee (ISBN 1-56389-180-8, *f* 25,00) Onder redaktie van **Carl Posey** maakten zo'n 67 verschillende striptekenaars een kort verhaal over een gerenommeerde "gek." Idi Amin, Hitler maar ook creatieve geesten als Van Gogh en Sarah Bernhardt werden in beeld gebracht. Het voorwoord is van de *"self-confessed weirdo"* Gahan Wilson. Onder de tekenaars bevinden zich Al Davison en Peter Kuper. KvW

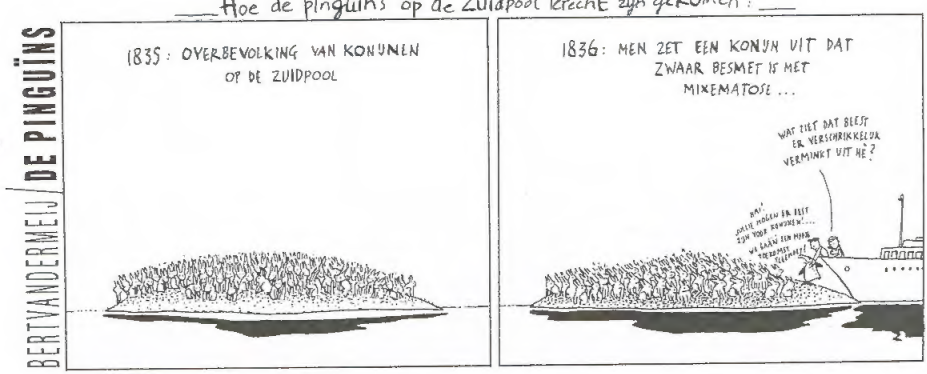
Hoe de pinguins op de Zuidpool terecht zijn gekomen:
1835: OVERBEVOLKING VAN KONIJNEN OP DE ZUIDPOOL
1836: MEN ZET EEN KONIJN UIT DAT ZWAAR BESMET IS MET MIXEMATOSE ...
WAT ZIET DAT BEEST ER VERSCHRIKKELIJK VERMINKT UIT HE?

Agenda

In **Capelle aan de IJssel** wordt van 5 tot en met 7 juni een driedaagse manifestatie gehouden voor hulp aan de stichting cystic fybrotes. Op **zaterdag 7 juni** zal afsluitend op het marktplein een **strip-, boeken- en platen/cd-markt** worden gehouden van 12.00 tot 17.00 uur.

Van 7 juni tot 14 juli neemt de feeërieke sprookjeswereld van **René Hausman** bezit van de Antwerpse Galerie Mekanik. Op 7 juni zal de vader van *Lafyna* de expositie hoogstpersoonlijk openen. Verzamelaars opgelet: voor de gelegenheid neemt hij zijn tekenpen mee. Galerie Mekanik, St. Jacobsmarkt 73, Antwerpen, 03-2342347. Meer informatie op internet: http://www.net.be/mekanik.

Wie deze zomer naar zuidelijk Frankrijk afreist, kan bij het stripmuseum in **Angoulême** een bijzonder **stripweekeinde** meemaken. **Tot en met september** organiseert de VVV van Angoulême namelijk elke maand een tweedaagse tocht langs alle strip-attracties van de stad. Naast een rondleiding met gids door het museum staat ook een ontmoeting met stripmakers als Gabrion, Turf en Goossens op het programma. Meer informatie en reserveren: L'office de tourisme, Place des Halles, 16007

Op zondag **29 juni** wordt in **Dordrecht** weer het tweejaarlijkse festival **Stripfestijn op het Scheffersplein** gehouden. Deze gezellige beurs (kleinschaliger dan Breda en Haarlem, maar wèl helemaal gratis) wordt deze keer weer overspoeld door het Nederlandse stripmakersgilde. En wie zijn er deze keer? Guido van Driel, Hanco Kolk, Peter de Wit, Martin Lodewijk, Henk Kuijpers, Lian Ong (van wie mogelijk haar nieuwe album *Horizon* dan uit is), Bert van der Meij, Peter Pontiac, Willem Vleeschouwer, Robert van der Kroft, Gummbah, Theo van den Boogaard, Windig en De Jong, Mark Retera, et cetera, et cetera. Jeroen de Leijer presenteert er zijn nieuwe album van *Eefje Wentelteefje* en Carry Brugman dat van *De Partners*. Uit het buitenland komen onder meer Berni Wrightson, Loustal, Ferry en en *Fox*-tekenaar Jean-François Charles naar Dordrecht. Van de laatste wordt aan de Grote Kerksbuurt nummer 8 ook een expositie gehouden. En wie nog meer tentoonstellingen wil bezoeken, kan aan de Voorstraat nummer 8 terecht voor een expositie van het werk van Joost Swarte en in café Multatuli's aan het Scheffersplein voor het werk van Jacques Denoël, de tekenaar van *Arno*.
Verder wordt de dag opgevrolijkt door veel live-muziek, een veiling, een forumdiscussie over de toekomst van de strip en allerhande kinderactiviteiten. Aangezien het weer op deze dag meestal erg goed is, belooft het weer een leuke dag te worden. Natuurlijk is ook *ZozoLala* met een stand aanwezig. De fans van Marq van Broekhoven (ja, ze schijnen te bestaan) kunnen daar terecht voor een tekeningetje. De dag begint om 11.00 uur 's ochtends en blijft duren zolang het gezellig blijft.

STRIPVOORSPELLING

De te verschijnen albums zijn gerangschikt naar door de uitgevers opgegeven verschijningsdata. In werkelijkheid verschijnen ze echter vaak later. Achter elk album staan de prijs (Hfl/BF) en de uitvoering (slappe kaft/harde kaft) vermeld. Het cursieve commentaar is van de ZozoLala*-redaktie.*

- - - - - - Te verschijnen in juni - - - - -

- Albert René -

Hoempa Pa 3 (Uderzo/Goscinny) 9,95; sk.

- Arboris -

Collectie Candy-Girls 1: Schooiers in het paradijs (Silke) 10,95/220; sk. *Waarin hoofdpersonage Dorine zich "met duidelijk genoegen laat afbeelden tijdens een aantal jungle-avonturen." Minstens zo goed als Caro.*
Collectie Candy-Girls 2: Dolly (Gallego) 10,95/220; sk.
Candy-Girls special: Bettie Page (Silke) 29,95/595; sk.
De as van de Katharen 1: Helena (Jarbinet) 10,95/220; sk.
Dikke Hägar 19 (Browne) 15,95/295; sk.
Hägar miniboekjes 7: Hägar heeft honger (Browne) 5,95/119; sk.
Hägar miniboekjes 8: Hägar en zijn kinderen (Browne) 5,95/119; sk.

- Big Balloon -

Akira 1: De oude stad (Otomo) 24,95/480; sk. *De oorzaak van de manga-mania eindelijk in vertaling. 112 pagina's per deel.*
Trigië 15: De vloek van de mummie (Lawrence/Butterworth) 9,95/199; sk en 29,95/550; hk.

- Concept -

De partners 15: Moordvalken (Brugman) 9,95; sk. *Tevens een zwanenzang.*

- Dargaud -

Colby 3 (Blanc-Dumont/Greg) 11,25; sk.
De jonge jaren van Roodbaard 2 (Redondo/Perrissin) 10,95; sk.
De onnoembaren 1: Cloaques (Conrad/Yann) 13,95; sk. *Met extra bijlage.*
Murena 1: Purper en goud (Delaby/Dufaux) 10,95; sk.
Ster van de woestijn 1; 22,95; hk.
Ster van de woestijn 2; 22,95; hk.

- Dupuis -

Baard en Kale 45: Het raadsel van kamer 43 (Sikorski/Lapière) 8,95/165; sk.
De havik 3: Storm boven Brest (Pellerin) 9,75/180; sk en 17,50/320; hk.
Garage Isidoor 4: Een nachtmerrie op wielen (Olis/Gilson) 8,95/165; sk. *En op papier.*
Het dagboek van een bos 5: De scharrelkip (Servais) 9,75/180; sk.
Largo Winch 8: Het uur van de tijger (Francq/Van Hamme) 9,75/180; sk en 17,50/320; hk.
Michel Vaillant Buiten Reeks: Steve Mac Queen(Graton) 9,95/190; sk.
Papyrus 20: De toorn van de grote sfinx (De Gieter) 8,95/165; sk.

- Geïllustreerde Pers -

Donald Duck 91: Donald Duck als archeoloog (Diversen) 7,95/160; sk.
Filmstrip 27: Lady en de vagebond (Diversen) 7,95/160; sk.

- Glénat -

Fox 6: Ravendagen (Charles/Dufaux) 29,95; hk.

- Houthaven Prod. -

Freakshow (Wrightson) 89,95/1800; hk. *Luxe uitvoering met prent; 84 pag.*

- Le Lombard -

De kronieken van Panchrysia 3: De beelden (Ferry) 11,25/210; sk.
High school generation 4: Texas (Denayer) 10,95/199; sk.
Julie, Klaartje en Cecile 13: Dit is pas het begin! (Sidney/Bom) 9,50/170; sk.
Robin Hoed 2: Laat maar waaien (Turk/De Groot) 9,50/170; sk. *Herdruk.*

Steven Sterk 10: De weg naar het Zuiden (Peyo) 9,50/170; sk.
Vasco 15: Het spook van Brugge (Chaillet) 10,95/199; sk.
Zwart bloed 3: De vrije mannen (Vranken/Desberg) 10,95/199; sk.

- Sherpa -

Bundeling Joged-Bumbung,, Gorilla-gorilla en Egri Bikaver (Pinelli) 199,00/3700; hk. *Luxe; 50 exemplaren met zeefdruk in vijf kleuren.*
This land is my land (Van der Meij) 19,95/370; sk. *Herdruk van het eerste, reeds lange tijd uitverkochte album van de ZL-Zeer Luxe reeks.*

- Standaard -

Urbanus 63: De ringelingterrorist (Linthout/Urbanus) 6,95/130; sk.

- Talent -

Labyrinten 2: Sluipende dood (Pendax/Dieter/Letendre) 14,50; sk.
Lou Cale 3: De parels van Siam (Warnauts/Raives) 14,50; sk.
Lou Cale 4: Vreemd fruit (Warnauts/Raives) 14,50; sk. *Delen 1 en 2 verschenen eerder bij uitgeverij De Spiegel.*
Névé 2: Groene soley (Lepage/Dieter)14,50; sk.
Vortex 1: Campbell, de reiziger in de tijd (Stan/ Vince) 14,50; sk.
Vortex 2: Tess Wood, gevangene van de toekomst (Stan/Vince) 14,50; sk.

- - - - - - - Te verschijnen in juli - - - - - - -

- Big Balloon -

Eikels 7: Met pet (De Kort) 14,95; sk.
Liefde en geluk 6: Laat maar waaien (De Jager) 9,95/199; sk.

- Concept -

Stedenstrip 3: Helmond (Diversen) 12,95; sk.

- Dupuis -

Jaap 16: De eerste steen (Deliège) 8,95/165; sk.
Theodoor Cleysters 1: Kapitein Steene (Le Gal) 9,75/180; sk. *De serie wordt herdrukt in slappe kaft.*
Theodoor Cleysters 2: De archipelvreter (Le Gal) 9,75/180; sk.

Theodoor Cleysters 3: Marie Rechtdoorzee (Le Gal) 9,75/180; sk.
Theodoor Cleysters 4: Geheimen (Le Gal) 9,75/180; sk.
Theodoor Cleysters 5: De schat van de blanke radjah (Le Gal) 9,75/180; sk.
Theodoor Cleysters 6: Een passagier wordt vermist (Le Gal) 9,75/180; sk.

- Geïllustreerde Pers -

Donald Duck 92: Donald Duck als chirurg (Diversen) 7,95/160; sk.

- Stalactiet -

Gr'nn 3 (Diversen) 7,00/140; sk.

- Het Volk -

Jommeke 193: De zilveren traan (Nys) 6,80; sk.

- Le Lombard -

Bernard Prince 9: Guerilla voor een spook (Hermann/Greg) 10,95/199; sk. *De hele serie wordt herdrukt met nieuwe voorplaten.*
Bernard Prince 10: De hete adem van de moloch (Hermann/Greg) 10,95/199; sk.
Dokus de leerling 1: De spiekende spieker (Godi/Zidrou)9,50/170; sk.
Gowap 2: Huisvredebreuk (Ridel/Mythic) 9,50/170; sk.
Robin Hoed 3: Nottingag (Turk/De Groot) 9,50/170; sk. *Herdruk.*

- Niet aangekondigd; toch verschenen -

Fin de semaine (Diversen) Grint; 14,95/250. *Zie PrikBord.*
Jules en Ollie 23: Bergen op Zoom (Diversen) K.B.U.;12,50; sk.
Kiekeboe 72: Het Zipan projekt (Merho) Standaard; 7,95; sk. *De luxe kost 100,00.*
De memoires van Madame de Coeur-Brisé (Bouden/Davidse) Nouga. *Flauwe grappen over de beroemdste travestiet van Vlaanderen.*
Névé 1: Blauwe blik (Lepage/Dieter) Talent; 14,50; sk.
Névé 2: Groene soley (Lepage/Dieter) Talent; 14,50; sk.
Old Cake Comix (Diversen) Oog & Blik; 14,95; sk. *Zie Het Laatste Oordeel.*
Suske en Wiske Blauwe reeks 7: De groene splinter (Vandersteen) Standaard; 44,90; hk.
Suske en Wiske 252: Volle maan (Diversen) Standaard; 6,95/130; sk. *De luxe kost 70,00.*
Temper 1: De soup of existence (Naam) Pinhead Produxionz; 7,50.
Valkenberg 1: Clara (George/Leclerq) Le Lombard; 10,95/199; sk.
Vae victis 7: Yorc, de acrobaat (Mitton/Rocca)Talent; 14,50; sk.

NUMMERS 92 T/M 88 KOSTEN ƒ 4,00 / BF 75 PER STUK ; NUMMERS 85 EN OUDER ƒ 2,50 / BF 50

92 FRANÇOIS BOUCQ, ORIËNTAALSE DAGBOEKEN, MARK HOREMANS
91 EDMOND BAUDOIN, HERGÉ, MARQ VAN BROEKHOVEN
90 GLEEVER, STRIPGESCHIEDENIS, MILO MANARA & FELLINI, BARBARA STOK
89 ERIC JORIS, HANCO KOLK, BEHÉ, BENNO VRANKEN, ROBERTA GREGORY
88 JOE MATT, MARK RETERA, BART SCHOOFS
87 WILLEM VLEESCHOUWER, VICENTE SEGRELLES, TED McKEEVER, MICHIEL DE JONG
86 BILL WATTERSON, SPERMINATOR, KOEN HOTTENTOT, ART SPIEGELMAN, Z-LIST
85 FORMALINE, FOERSTER, FRÉDÉRIC BÉZIAN, MARK HENDRIKS
83 CHARLES BURNS, MARS, GNOE
82 ANDREAS, RORK, STRIP "X-20", CYRRUS, CHRIS BERG
81 HERMANN, JEROEN DE LEIJER, DE WIROJA'S, MARK BEYER
80 VITTORIO GIARDINO, PETER BAGGE, MAAIKE HARTJES, MICHEL PLESSIX

79 FRANK, ULLI BÜRER, GUIDO VAN DRIEL
78 MARTIN LODEWIJK, SIGNED BY WAR, BEREND VONK
77 KRIJTLIJN, BENN, FLORIS OUDSHOORN
76 INKTVIS PRUTDUKTIE, AL DAVISON, GUMMIBAH, PETER DE WIT
75 STUDIO FUNNY FARM, AKTUELE INFORMATIE OVER DIVERSE STRIPMAKERS, RUDOLF KAHL, STRIP TOP 75, HET GELE TEKEN, DE VROUW VAN DE TOVENAAR
74 MARCEL RUIJTERS, RICHARD CORBEN
73 BERT VAN DER MEIJ, DAVE McKEAN, CEREBUS
72 TARDI, THE SANDMAN, DON LAWRENCE
71 DICK MATENA, DELGADITO, STRIPGESCHIEDENIS JAREN '80 TOT NU
69 VROUWEN EN STRIPS, STRIPGESCHIEDENIS JAREN '30, '40 EN '50
67 FRITZ VAN DEN HEUVEL

66 DAVID LYTTLETON, MOEBIUS, DIRK STALLAERT, LEZERSENQUÊTE-II
64 ALOYS OOSTERWIJK, ALBERTO BRECCIA, MARCO VENANZI
63 HANS KRESSE, LEZERS-ENQUÊTE-I, ERIC HEUVEL
62 EEN KLEINE MOORD, RAIVES, STRIPDAGEN HAARLEM, EDMOND BAUDOIN, FRANÇOIS RIVIÈRE-II, ANGOULÊME '92, TORENS VAN SCHEMERWOUDE
61 CHRISTIAN ROSSI, TRADE PAPERBACKS
58 PAUL TENG, HARD GEKOOKT, ANGOULÊME '91
57 AKIRA, LIAN ONG, FRANSE VERZAMELALBUMS
56 RÉGIS LOISEL, MATTHIAS SCHULTHEISS
55 DANIEL TORRES
54 JEAN-CLAUDE SERVAIS, RAGEBOL, EVA DAM
53 JOSÉ MUÑOZ

51 DAVE McKEAN
50 FRANCOIS BOURGEON, LITTLE NEMO, AKTUELE INFORMATIE OVER STRIPMAKERS, FELICITATIETEKENINGEN EN -STRIPS
44 VITTORIO GIARDINO, GRENOBLE 1989, MOEBIUS
42 ERIC HEUVEL, STRIPKRITIEK, BLITZ, KAMAGURKA

MAMA
(GNOE)
ƒ 34,50 / BF 650

SOEPERMAN: DE 11e DIMENSIE
(RENÉ UILENBROEK & WILLEM RITSTIER)
ƒ 8,95 / BF 170

IN DE VAL, JEANETTE EN ANDRE VERHALEN (BUNDELING ZWART-WIT STRIPS VAN BEREND J. VONK)
ƒ 8,50 / BF 170

ZOZOLALA KLASSIEK-I!
EEN HERDRUK VAN DE NUMMERS 13 T/M 24 (ƒ 37,50 / BF 680)

DE GROTE ZOZOLALA INDEX
EEN COMPLEET OVERZICHT VAN DE NUMMERS 1 T/M 83 (ƒ 4,50 / BF 90)

BESTELWIJZE: ZIE KOLOFON (P. 2), MET VERMELDING VAN DE GEWENSTE ARTIKELEN EN JE EIGEN ADRES